

Kujbusné Mecsei Éva
Benczúr Zsuzsánna emlékképei a szabadságharc
bukását követő évekről
(1849–1854)

A magyar történelem eseményei közül a legismertebb közé tartozik az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő megtorlás. Források, memoárok tucatjai elevenítik meg a dicső tetteket, majd a szomorú véget. A múlt megismerését, megértését segítik azok az írások is, amelyek nem a politikában, illetve a harctéren történtek megőrkötését tekintik elsődleges céljuknak, hanem családok, személyek életén, sorsán keresztül tükrözik a történelem hétköznapijait, a kor gondolat- és érzésvilágát. Ilyen figyelemre méltó kézirat a különböző újságokban írogató, a szabadságharc után Nyíregyházán leánynevelőt nyitó Benczúr Zsuzsánna¹ munkája is, amely családjának történetét, s benne testvérének, a márciusi eseményekért lelkesülő, a harcokból is részt vállaló Benczúr Miklósnak az 1849 utáni kiútkeresését, rabságának és szabadulásának történetét örökíti ránk. A *Benczúr Sámuel családjának története, írta Benczúr Zsuzsánna azok számára, kik a magyar politikai bölcsek életrajzát, kiletét kutatni fogják* címet viselő könyvecske a XIX. század végén íródott. Az első oldalán lévő pecsét szerint az író nő oldalági rokonától, Benczúr Gyulánétól került előbb a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába, majd onnan jelenlegi őrzőhelyére, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába.² A családtörténet papírra vetésére 1894-ben az akkor már majdnem 70 éves Zsuzsánát testvérének, Miklósnak a fia: Benczúr Dénes ösztönözte. Az utódoknak szánt, örökségként íródott 241 oldalas munkában³ a hangsúly egyrészt a jó emlékezet megőrzésére helyeződik, másrészt arra, hogy Dénes jobban megismerhesse apjának ifjúkori életét.

1. Benczúr Zsuzsánna (1825–1902) nyíregyházi tanítónő. Saját, ill. Várközy Paula neve alatt cikkei, elbeszélései jelentek meg a helyi lapokban, valamint a *Családi Körben*, a *Pesti Divallapban*, a *Pesti Hírlapban* és a *Vasárnapi Újságban*. Az Egy házasság a népből című írását a nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium könyvtára őrzi. Részletesebben lásd: Katona Béla: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája. I. Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1994. (a továbbiakban Katona, 1994.) 19.

2. OSZK Kézirattára. Quart. Hung. 3688.

3. A családtörténetet mesélő első nagy fejezet 213, a második, kiegészítő rész 28 írott oldalból áll. A kötetben belül 13 füzetre van tagolva az első rész, de egy-egy füzet nem jelent sem tartalmi, sem szerkezeti egységet.

A családi história az író nő édesapjának, Benczúr Sámuelnek a történetével kezdődik, aki Benczúr István tótygyörki evangélikus lelkész harmadik gyermekeként született 1789-ben. A hamar árvaságra jutó Sámuel – apja és bátyja nyomdokaiba lépve – teológiát végzett. Előbb Geszten a Tisza család nevelője lett, majd külföldi egyetemi tanulmányai után 1813-ig Aszódon segédlelkészkedett. Már Losoncon szolgált, amikor magához vette Vonyarcon lelkészkedő fivérének, Istvánnak árván maradt fiait, Józsefet és Vilmost. Csikányi Erzsébet – akivel a családban szájról szájra járó történeteken alapuló visszaemlékezés szerint igen romantikus körülmények között ismerkedett meg – 1815-ben lett a felesége. Szerelmüket igencsak próbára tette az élet: anyagi nehézségeik mellett hivatali packázásokat is el kellett viselniük. De boldogok voltak, hiszen a Losoncról Bánkra, majd Nyíregyházára települő családban mind több örömet adó gyerek (Adolf, János, Gusztáv, Mária, Miklós, Anna, Lajos, Zsuzsánna) született.⁴ Életükre azonban 1830-ban súlyos árnyék vetült, amikor meghalt a családfő, Benczúr Sámuelnek, aki 30 évesen nyolc gyerekkel maradt özvegyen, új életet kellett kezdeni. Kiköltözve a lelkészlakból házat épített és rákényszerült a gazdálkodás irányításának megtanulására. Gyermekait – akik mindig nagy tisztelettel és szeretettel vették körül – igyekezett taníttatni. Saját és nevelt fiai közül pl. Adolf, János és Miklós ügyvédvizsgát tettek, Vilmos gyógyszerész⁵ lett. Leányai, Zsuzsánna és Anna tanítottak.⁶

A család életébe a történelem is beleszólt. Mindegyiküket másként érintette meg a forradalom szele. A Pesten többször is megfordulók – Adolf, János és Miklós – már a '40-es évek elején bekapcsolódtak a politikába: János Széchenyi elvét, Adolf Kossuthét vallotta. Az újságok hasábjain vitapartnerként álltak egymással szemben, de a testvéri szeretet szorosabb szál volt a politikai meggyőződésnél. Öccsük, Miklós, Nyíregyháza 1848. márciusi forradalmat üdvözlő követeként⁷, majd a szabadságharc kapitányaként vette ki részét az országot is megváltoztató eseményekből. Lajos is harcolt, míg súlyos sebet nem kapott. Hosszú, lassú gyógyulását az anyai, nővéri szeretet és gondoskodás tette elviselhetővé.

A szabadságharc idején a nőknek osztályrészül a várakozás, a szeretteikért való aggódás és reménykedés, majd a bukást követően a császáriak bosszúja elől menekülők segítése, a sebesültek ápolása jutott. Zsuzsannának azonban megadatott az is, hogy az 1850-es évek asszonyaihoz hasonlóan ne csak bánkódjon börtönbe vett testvérének sorsa felett, hanem tegyen is érte. Bátyja, Miklós szabadulásáért megjárta kálváriáját abban, a családtörténet legrészletesebb, leginkább érzelmmel teli fejezetében írja le⁸, amelyben az 1849–54 között eseményeket meséli el. Mindazt, amit tett, mint egy regényt, egyes szám harmadik személyben adja elő. Mint ahogy az egész műben, itt sem törekszik objektivitásra, hiszen az elmúlt, sok bánattal és szenvedéssel járó eseményre utólag visszatekintve is mély sebek szakadnak fel benne.

4. A családról részletesebben I. Tidrenczel Sándor: A Benczúrok (Családtörténeti vázlat). Szabolcs-szatmárberegi Szemle, 1994. 4. sz. 545–562.; Benczúr Miklósról I. Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- ill. országgyűlési képviselői 1848–1944 között. In: Levéltári Évkönyv, XI. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1995. (a továbbiakban Margócsy, 1995.) 206–207.

5. Benczúr Vilmos 1840-ben Nyíregyházán vett patikát. Itt született 1844-ben fia, Gyula, a híres festő.

6. A szabadságharc bukása után leánynevelő intézetet alapítottak Nyíregyházán.

7. Az erről szóló napló-részletet lásd: Kujbusné Mecsei Éva: Villanások az 1848-as nyíregyházi tavaszról. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998.

8. Ezt a részt a 9–13. füzet tartalmazza.

A múltidézésben azonban nemcsak emlékeire hagyatkozik, hanem egy-egy párbeszéd pontosításához felhasználja naplójának⁹ részleteit is.

Elbeszélésében a maga valójában jelenik meg a történelmet elszenvedő Ember: a fiai sorsa miatt aggódó, szenvedő anya, akinek minden fájdalom mellett a legfontosabb feladata az, hogy a rábizottakért a mindennapok csatájából győztesen kerüljön ki. Lányok, akik feláldozzák boldogságukat, nem fogadják el a kérők által felajánlott szép, új életet, mert segíteni kell özvegy anyjukat, ápolni beteg testvérüket. Lányok, akik másnak pénzért ruhát varrnak, de saját kelengyéjüket nem tudják elkészíteni, mert minden fillért félreraknak bujdosó bátyjuk segítésére, betegük gyógyítására. Lányok, asszonyok, akikre a sors azt a feladatot róta, hogy ismeretlen rabokon segítsenek jó szóval, elemózsiával. És férfiak: magyarok, akik politikai meggyőződésükért szenvednek, akik mentve életüket hitszegőkké válnak, akik nem találják a kiutat a káoszból, vagy éppen a zavarosban való halászás a lételemük. Oszt-rákok, akik között éppen úgy akad gonosz és bosszúálló, mint udvarias, megértő és segítőkész. Feltárul előttünk az élet tarka palettája, de itt a szereplők attól függően lesznek fehérek vagy feketék, jók vagy rosszak, hogy milyen a Benczúr családhoz való viszonyuk. Ettől érdekesek, életszerűek, a múltat emberközeli megelevenítőek – bár forráskritikát igénylőek! – Benczúr Zsuzsánna emléktöredékei, amelyből most a Századok 1919–20. évi számának mellékletében megjelent XIX. századi forrásközlés szabályait figyelembe véve és a nevek leírásának sokféleségét megtartva az 1849–54 közötti eseményeknek a Benczúr Miklós bujdosására, fogságba esésére és a kiszabadítására vonatkozó részeit közöljük.

Köszönöm szépen dr. Margócsy József segítségét, amelyet a forrás által idézett korszak megértéséhez, valamint a forrásközléshez nyújtott!

[9–13. füzet, 116–161. oldal]¹⁰

...[1849] Augusztus 13-dika, a borzalmas fegyverletétel napján túl voltak már ekkor a magyarok, és így összes reményük Bemben¹¹ összpontosult. Ide irányítá lépteit Benczúr Miklós, remélve, hogy a vadregényes bércen át bejuthat seregével Erdélybe, hol Bem tanyázott ekkor. És amint így faluról falura ment az elszánt csapat, egyszerre azon vette magát észre, hogy el van zárva előttük az út, az oroszok teljesen ellepték azt, el még a mellékutakat is. Szét kellett oszolniuk, ment ki-ki amerre tudott. A nyíregyháziak is hazakerültek, a Miklós legénye is eljött, magával hozva gazdája fehérműjét és egyéb ruháit. Hogy hová lett a parancsnoka, arról nem tudott semmit, de nem tudtak róla a többi katonák sem. Azt mondták, hogy elvált tőlük, és meghagyta, hogy senki se menjen utána. Hová lett, mi történt vele, nem tudják.

9. Erre utalnak azok a megjegyzések, miszerint a családtörténetben leírtak szó szerinti hitelességét a naplójára hivatkozva erősíti meg. „Emlékeim régi irata szerint híven van írva” – olvasható a 12. füzet 190. oldalának lapszéli jegyzeteként. Sajnos a napló hollétéről nincs tudomásunk.

10. Mivel a családtörténetből csak egy-egy rövid részt közlünk, ezért a kéziratban való esetleges könnyebb tájékozódás kedvéért megadjuk a füzet és oldalszámot.

11. Bem József

A szegény anya Miklósban most már második fiát siratta, mert hisz Lajos, ki 22 csatában vett részt, Komárom alatt a Görgey által rendezett utolsó csatában elesett, és azóta a nyíregyháziak közül senki sem látta őt többé.

A muszkák¹² több ízben mentek keresztül a városon, az egyik hadtesttel gróf Forgách, a másikkal gróf Zichy¹³, mind a két gróf követelte a várostól Benczúr Miklós kiadatását. Nagy haragban tört ki, midőn megtudta, hogy az a táborban van. Mivel-hogy Miklós már '48-ban golyó általi halálra volt elítélve az osztrákok által, és a parancs úgy hangzik a részükre, hogy ahol elfogják, ott azonnal föbe löjék, és ha nekik nem sikerül őt elfogni, hát annak, aki őt kézre keríti, díjat ígérjenek.

Napok múltak. Egy éjjel, úgy egy óra körül meg lett zörgetve az utcai ablak, lassan, csendesen rezgett az meg. Benczúr Sámuelné felüti a fejét, és mintha a föld alól hatolna a füléhez:

– Anyám, anyám!

És az anya egy perc alatt kint volt az udvaron, más perc alatt karjaiba zárta szeretett fiát, Miklóst. Csendben, nehogy felébredjenek a cselédek, vezeté őt be a saját szobájába, aztán nagy óvatossággal felkelté többi gyermekeit, Annát és Zsuzsannát. János, ki szintén veszélyben forgott, elmenekült már ekkor a közeli falukba.

A három testvér, az anya összeölelkezett, és midőn némi frissítőt vett magához Miklós, elmondá, hogy elválva a katonaságtól, erdőkön és réteken át egyenesen Komáromnak tartott, hogy ott Klapkának¹⁴ felajánlja a kardját. S hogy most Klapka és Újházy¹⁵ megbízásából Bemhez kell mennie és megtudni ennek a véleményét a dolgok állása felől. Klapkát nagyon szorítják az oroszok, de mindamellett addig, míg hír nem jön Bemtől, megadni magát nem akarja. Ennek a hírnek meghozatalára határozta el magát Miklós. Komáromtól Erdély határszéléig kellett mennie, osztrákok, oroszok táborán át avval a tudattal, hogy ahol elfogják, ott ki is végzik. Tudta már ő akkor, hogy díj van kifizetve a fejére, és azt is tudta, hogy mint Klapka küldötte, anélkül sem várhat kegyelmet. Tartott a tanácskozás az anya, hűg és fivér közt csaknem reggelig, hogy miképp induljon borzalmas útjára az imádott ifjú. Végre azon állapotoktak meg, hogy mint sertéskereskedő egy hű hadnagyával, Palczer Gusztival¹⁶ taligán megy tovább.

Virradatkor a két cseléd eltávolítottatott egész napra a háztól szőlőmunkába. A leányok felkeresték Palczert, ki azonnal megvett egy lovas taligát¹⁷ azon ürügy alatt, hogy mint tanyát bíró embernek szüksége van reá. A taliga a szín alá lett telve, és ott Miklós és a hadnagy által lyukak fúrva a tengelybe, és ezen lyukakba a Klapkától Bemhez címzett iratok finom tekercsbe sodrottan bedugdosva, vékony fával beillesztve és aztán jól besározva. A ló megabrakoltatott, és Palczer Gusztival már akkor szabolcsi gazdák módjára öltözve kiment a taligával a vásártér felé. Miklós pedig anyja és hűgai által kísérvé, s ugyanúgy öltözve mint a társa, falusi magyar nadrágban, dolmányban és kerek kalappal a fején a kert garádján¹⁸ át ugyanazon az ösvényen, melyen

12. muszka = orosz

13. gróf Forgách Sándor és gróf Zichy Ferenc cs. k. biztosokként az orosz seregek kísérői voltak.

14. Klapka György

15. Újházy Farkas

16. Palczer Gusztáv nővere is hasonló leánynevelője volt, mint Benczúr Zsuzsannának.

17. taliga = talyiga, kétkerekű, egyfogatú jármű

18. garád = felhányt földből, ágakból, venyigéből készült kerítés

húgával oly gyakran járt vadászni, átment a Bujtosra¹⁹, hol csakhamar találkozott társával, aztán a mezőn át anyja áldásával Debrecennek vette útját, nem akarván egy percig sem vesztegelni.

Klapka pénz helyett egy utalványt és ajánlólevelet adott Miklósnak avval az utasítással, hogy Arad vidékén keressen fel két megbízható úriembert, ezekkel álljon érintkezésben, s adja át nékiek az ajánlólevelet, és ha szüksége lesz rá, kérjen tőlük pénzt, s legyen teljes bizalommal irántuk.

Miklósnak nem sok pénze volt. Anyjától, húgaitól elfogadni nem akart semmit, tudta, hogy édesanyja nagyobb összeget vesztett el magyar bankjegyekben, és az ezüstpénzt nem akarta kivinni a házból mindamellet, hogy anyja váltig mondogatta:

– A Zsuzsi adományát elfogadhatod, mert az csakugyan az a pénz, melyet neki húszasonként, talléronként adtál.²⁰

Miklós nem tágitott. Odaérve a Klapka által kijelölt faluba, felkereste azon urakat, kikhez utasítva volt. Két, még fiatal testvér volt ez, s midőn Miklós bemutatta magát és átadta az ajánlólevelet, különös mosoly szállta meg a két testvér ajkát, aztán kezét fogták Miklóssal és megkérték, hogy egy óra múlva társával együtt menjen el a faluházára, majd ott adják át neki a pénzt és némi utasításokat. Miklós egy óra múlva megjelent a törvényszobában, s a két urat és hat osztrák katonát pillantott meg.

– Mi ez!? – kérdé.

A két úr ajkán ismét megjelent az a mosoly, és egyike a katonákhoz fordulva parancsolá:

– Verjétek vasra mindkettőt! Ezek kémek.

Miklós alakja felmagaslott, vészjóslo tekintetét rászegezé a két férfúra és kemény hangon mondá:

– Jól van! Ma mi, holnap önök. Újházi és Klapka tudja, hogy önöknél jelentkeztem. A kocka megfordul, és akkor Újházi és Klapka önöktől követeli életemet.

A két férfi összenézett, aztán parancsolá, hogy a két fogoly a falu börtönébe zárassék és szigorúan őriztessék. A foglyok láncra verve kivezettek, és amint a bíró kinyitá a börtön ajtaját, odasúgott Miklósnak:

– Egyike az uraknak már hivatalt vállalt a németnél. Eddig a magyaroknál voltak, hát így vagyunk la'.

Néhány órának letelte után felnyílt a börtön ajtaja, a foglyok kivezettek és egy parasztkocsira dobattak. A kocsit 12 német katona vette körül, aztán a menet elindult Arad felé, ahol sok jeles férfi várta már ekkor halálát. És Miklós és Palczér jól tudta, hogy a halálnak lesznek ott átadva.

Egyszerre csak, amint az aradi erdő sűrűjébe értek, puskadurranás, fegyverzörögés hallatszott. Mintegy 24 felfegyverzett álarcos rohant ki a cserjéből megtámadva a kocsit körülfogó katonaságot. Egyike az álarcosoknak lerántotta a kocsist ülőhelyéről, ki mint magyar ember készséggel engedett, s az álarcos elfoglalva a kocsis he-

19. Bujtos = városrész, a Bujtos tó és a XIX. század végéig lakatlan, mocsaras környéke. Részletesen l. Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák, III. Nyíregyháza, 1989.

20. Benczúr Miklós 1846-tól Nyíregyházán ügyvédkedett, ebben az időben ha új húszasokat kapott, akkor azokat mindig Zsuzsannának adta. (Erről részletesen a családtörténet 8. füzetének 103. oldalán olvasható.)

lyét, a lovak közé csapott és elhajtott a foglyokkal. És midőn jó távol voltak a harctértől, leoldá álarcát és Miklóshoz fordulva mondá, mialatt a béklyókat leszedé mindkettőjük karjáról:

– Ha Újházival, Klapkával találkozok ön, hát mondja meg neki, ki mentette meg önöket. Miklós ugyanarra az úrra ismert, amelyik vasra verette őket, és emez szabadjára bocsátva a lovakat így folytatá beszédét:

– Szálljanak le a kocsiról és menjenek az út mentén mindenütt a cserjésben, míg ki nem jönnek egy balra menő útra. Ez az út visszavezeti önöket a faluba, aztán siessenek minél előbb e vidékről, mert ha német kézre kerülnek, én fivéremmel nem számolok többé életükről, melynek megmentése rengeteg pénzbe és veszéllyel járó bajba került nekünk. Ezután ő maga is a cserjésben eltűnt.

A két bajtárs tanakodott, mitévők legyenek. Féltek az új cselettől, és mégis megmentőjük jól sejté, hogy nekik vissza kell menniük a faluba, mert hisz ott a taliga, s abban a Klapka iratai, és ezt nem szabad elhagyniuk életük árán sem.

Besompolyogtak tehát a faluba, és mert az az úr azt is meghagyta nekik, hogy Bem felé többé ne tartsanak, mert minden állomáson Bemig örök vannak kirendelve elfogatásukra, elhatározták, hogy visszamennek Nyíregyházára, onnét meg majd egy iparost mint mesterlegényt küldenek ki Bemhez iparkönyvvel.

Úgy is lett. Haza szerencsésen jöttek, és még azon nap Mráz János vállalkozott a veszélyes útra. Mint mesterlegény behatolt Erdélybe, s ott megtudva, hogy Bem áthatolt már a graniczon²¹ s elmenekült Törökországba, azonnal Komárom felé tartott, és átadva a hírt Klapkának visszafordult Nyíregyházának.

Klapka minden támasz nélkül maradván egyezsége lépett az ellennel, szabad hazamenetelt kieszközölve a bennlévő honvédeknek. A szabolcsi zászlóalj is benn volt Komáromban, és így hazajöttek a nyíregyházi fiúk is. Benczúr Lajos nem jött velük, róla nem tudott senki semmit. Családja szívből megsiratta, halottnak képzelve őt.

Miklós most már csak arra gondolt, hogy elmenekülhessen az országból, és amíg alkalom nyílik arra, hogy barátainál, úm. Mesko Samu, Meősz Adolf²² tanyáján rejtve maradhasson. János hasonlóképpen úgy, amint megfordult az ellenség a városban, hol az egyik, hol a másik barátjánál bujkált falukon, amíg az a városban tanyázott.

Egy napon Farbaký Dániel²³ jött az özvegyhez ijedtségtől kikelt arccal és ezen szavakkal:

– Frau Schwester!²⁴ Jönnék a cserkeszek²⁵, felgyújtják az egész várost. Mindenki menekül, de én mint lelkész csak nem mehetek ki a városból! Maradnom kell, ha itt veszek is, de hát én sem akarok csak úgy belerohanni a veszedelembe. Aztán meg a családomat sem küldhetem Isten világába. Hát én úgy gondoltam, éjszakára mindnyájan ide jövünk Frau Schwester és ha a veszedelem úgy hozza magával, a Bujtoson át mindannyian eliramodunk az erdőbe.

21. gránic = határ

22. Mesko, Meskó Sámuel (1821–1882) 1861-ben majd 1867–73-ig volt a város polgármestere. Sógora Meősz, Moesz, Moes, Mősz Adolf (1822–1901) ügyvéd.

23. Farbaký Dániel Erasmus (1738–1855) 1820-tól haláláig nyíregyházi evangélikus lelkész, alesperes, Benczúr Sámuel rokona. A családtörténetben említett fia, István 1835-ben, József 1837-ben született.

24. Néném asszony!

25. cserkesz = az orosz hadak egy csoportja

A cserkeszeknek éjfél tájban kellett jönniük a városba. Az estszürkület beálltával a Farbaký és Miklósfy²⁶ család a legnagyobb csendben jött át az özevgyhez, gýertya nem lett gyújtva (lámpa nem volt még akkor) nehogy az figyelmet gerjessen az ellennél. Setétben ült az egész társaság, és így a gyermekek, Farbaký Pista s ennek öccse, Józsi, úgysnúgy Miklósfy Pali számára a leghátrább eső szobában, melynek külön kijárata volt a kertre, ágy lett vetve a padlatra²⁷. Ezek tehát felöltözve lefeküdték s édesdeden aludtak. Ez alatt a két lelkész a Bujtosra vezető árkon hidat készített elmenekülés idejére.

Nagy ijedelem volt akkor az özevgy házánál, mindenki rettegett s mindenki keze ügyében tartott egy batyút, melyben a legszükségesebb öltő ruha volt. Élelemre nem gondolt senki.

Az idő előrehaladt, az urak közben-közben kimentek hallgatózni. Semmi nesz. A társalgás nagy csendben folyt a gyermekek fekvőhelye melletti szobában.

Egyszerre csak erős lélegzetvétel, aztán még erősebb horkolás hallatszót. Farbaký Dániel elnyúlva egy padon édesden elaludt. Ezután az özevgy unszolására lefeküdték a többiek is, s ébren csak a ház asszonya és Miklósfy maradt még reggelig.

A cserkeszek csakugyan átvonultak a városon éjfél tájban a legnagyobb csendben, parancs folytán ügyelve, hogy fel ne riasszák a lakosságot.

Egyszerre ismét annak jött a híre, hogy Budán az osztrák katonaság az összes városi tanácsot felakasztatja a függetlenségi ünnepélyen elkövetett dolgokért²⁸. Erre aztán Miklós Sóstóra menekült Martinyi Imréhez²⁹, hol jobban vélt elrejtve lenni, mint a tanyákon. János pedig a rétek³⁰ közé iparkodott.

Estefelé járt az idő, János bõröndje útra készen az asztalon, az anya, a két hûg, Posonyi János³¹ – a család legjobb barátja – éppen búcsúzni akartak Jánostól, akinek a kocsija ott állott a Bujtoson, tovaviendõ õt a rétek közé. És amint így csoportban állottak szemben egymással, felnyúlik a szoba ajtaja, s azon át porlepetten, kalap, nadrág és csizma nélkül, jobb mellén átlõtt honvéd zekében belép Benczúr Lajos, az özevgy megsíratott fia. Lajos megállott az ajtóban, a porlepett arcáról lefolyó könnyû sáros vonalakat hagyott sovány, aszott arcán, ajkai vonaglottak, midõn karjait kedvesei fölê tártá.

Éles sikoly szállt a légbe, melyet a percben több sikoly követé. A szegény özevgy rogyott össze nagy búbánatának terhe és lelki ijedelme alatt. Gyermekei ápolására siettek, majd ismét üdvözlék a fivért. És midõn magához jött az anya, midõn búbarázdált arcán az örõm visszfénye sugárzott fia hazajövele felett, Lajos elmondá hazajõttének gyászos történetét. Komárom alatt jobb mellébe golyó fûródott a mellkas és a gyomor között, s megrekedt a szíve alatt. A golyó csak egy hétre lett kivéve Pesten, és ha Csikányi János, Benczúr Sámuelné fivére nem ápolattja, elvész ugyanott.

26. Miklósfy, Miklósi (1844 elõtt Mikus) Sámuel (1802–1856) 1831-tõl nyíregyházi lelkész. Fia, Pál, 1838-ban született.

27. padlat = padló

28. 1849. május 6-án hirdették ki Nyíregyháza n templomokban a Függetlenségi Nyilatkozatot. A templomból kijövõk ezután a piacon népgyûlést tartottak. Itt tartott lelkes szónoklatot Benczúr János is. Ezután a Sóstón rendeztek nagy mulatságot az ünnep tiszteletére. (Részletesen errõl a családtörténet 9. füzetének 115. oldalán olvasható.)

29. Martinyi Imre földbirtokos, aki a Sóstón a Szodagyárban lakott Benczúr Miklós jó barátja volt.

30. rétek = Nyíregyháza határának lakatlan része

31. Pozsonyi János (1794–1867) 13 évig Nyíregyháza város orvosa, 1835-tõl Szabolcs vármegye fõorvosa volt. Benczúr Gyula keresztapja.

Pestről Temesvárra szállították a sebesülteket, hol Lajos egész mostanig súlyos betegen feküdt, hírt nem adhatott magáról, mert hiányzott ahhoz az alkalom. Nyolc nappal ezelőtt egy „für immer Untauglich”³² bizonyítvánnyal és 10 garassal hazabocsátották őt, hová más emberek jószívűségéből egész a kisteleki kertekig³³ szerencsésen érkezett, itt azonban megtámadtatott hat orosz katona által és megfosztatott ruhájától.

Pozsonyi, a megye főorvosa, megnézte ezután a sebet és kijelenté, hogy az pom-pásan gyógyul, s Lajosnak nem lesz semmi baja.

A sebhely ökölnyi mélyedésű és rózsaszínű volt. Pozsonyi szerint két mellcsont vététt ki onnan, hát ezért van mélyedés, de az nem veszélyes. János még egyszer megölte öccsét meg a többieket, legnehezebben búcsúzott az anyjától, aztán Pozsonyira bírva övét, nehéz szívvel eltávozott a kerten át.

Októberben már csakugyan megkezdődtek a városban az elfogatások: 11-én Hatzel Márton³⁴ és Patay István³⁵ fogták el, folytonosan keresve Benczúr Miklóst. És bárha a nyíregyházi polgárok képesek lettek volna inkább felkoncoltatni magukat, mintsem őt feladni, az ellenség mégis megtudta búvóhelyeit, és éj idején felkutatta azokat, és ha nem annyi szem örökdió biztossága felett, el is fogja őt. Így azonban mindig előre tudatták vele, mikor megy keresésére a katonaság, s ekkor aztán mindig másfelé vonult. Közben haza is jött sötét este, de már korán reggel, setétben ismét elment.

Anna ekkor két ajánlatot kapott, az egyik biztos otthont, tűzhelyet nyújtott volna a számára. Tóth Péter, a buji ref. lelkész kérte meg a kezét. A másik nevelőnői pályára szőlítá át Borsodba.

Az anya sokkal jobban meg volt törve, mintsem leánya jövőjét szem előtt tarthatta volna, megrettent tőle, hogy most, midőn a fiúknak minden krajcárra volt szükségük éltük megmentésére, kelengyére juttasson pénzt. És a nemes szíviű, ritka, önfeláldozó leány készséggel mondott le a férjhez menetelről most már másodízben családja javára. '47-ben mocsárláz dühöngött a városban, az özvegy házában is mindannyian feküdtek benne, csupán Anna tartotta magát, ő volt ápolója, őrangyala a háznak, fáradhatatlan a hosszan tartó betegség alatt. Ekkor meg önszántából azért mondott nemet Lukács Mihály mérnöknek, mert övét nem akarta mások ápolására bízni. De nem is lett volna kire!

Így most is a Borsodba való menetelt választá, hogy szép fizetéséből segílyt nyújt-hasson fivéreinek s Miklósnak biztos menedéket szerezzen ott, ami sikerült is, mert pár napra Anna elmenetele után Miklós is követé őt Borsodba, egy úri házhoz nevelőnek állott be más név alatt. János pedig Gräfenbergbe³⁶ utazott gyenge szemei miatt s remélve, hogy amíg odalesz, megfordul a világ sora és mentve lesz attól, mit neki a

32. „für immer Untauglich” = örökre alkalmatlan (katonai szolgálatra)

33. Nyíregyháza déli részén feküdtek a kisteleki szőlőskertek.

34. Hatzel Márton (1800–1858) nyíregyházi polgármester, az első népképviseleti országgyűlésen a város képviselője. Részletesen lásd Tóth Sándor: Ki volt Nyíregyháza polgármestere az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában? Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 98. 2. sz. 260–266.; Margócsy, 1995. 205–206

35. Patay István (báji) az egyik szabolcsi önkéntes zászlóalj őrnagyja volt 1848-ban. 1849-ben alezredes, majd ezredes és hadosztályparancsnok lett. Részletesen lásd Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Szabolcs megyei születésű tisztjei. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1998. 2. sz. 223–224.

36. Gräfenberg = vizekürjáról híres osztrák-sziléziai fürdőhely

városi urak által Drevenyák³⁷ osztrák kormánybiztos felajánlotta, hogyha ki akarja kerülni a börtönt, azaz hűséget kell esküdni a német császárnak és hivatalt vállalni a németeknél. János megígérte ezt, de akkorra halasztotta, ha jobban lesz szemeire. Erre aztán Drevenyák maga állította ki neki az útlevelet, és János novemberben el is utazott.

Lajos csakhamar ezután lázas beteg lett, nemcsak a mellsebe, de lábán a szurony okozta seb is sajogni kezdett. Pozsonyi megvizsgálta őt Takács³⁸ orvossal, és Takács úgy találta, hogy mindkét sebet operálni kell. Amint felvágták a mellén lévő sebet, ömlött belőle a genny, a lábból pedig patakzott a vér. Ősszel feküdt le a sebesült, és tavasszal lábadozott fel annyira, hogy ezután még harmadfél évig járt-kelt meg lefeküdt, folyton szenvedett sebeitől. Számtalan operáción kellett átesnie és sebeit naponta kétszer kellett mosni, tisztázni a gennytől, mi rendszeresen Zsuzsi munkája volt.

Miklós nem soká maradt nevelői helyén, gyanakodtak rá a falubeliek. És mert a feladásért most már mindig járt díjazás, jobbnak látta, hogy elmenjen onnét Eperjesre a nényjéhez, Vetter Róbertnéhez, hol ismét pár hetet töltött folytonos rettegésben. Inrét Nógrádba ment Szentpéterre unokahúgához, Frenyó Geduli Vilmához.

Útközben megfordult Bánkon, a szülőhelyén. Itt megtudva egy szegény tanítóné szomorú helyzetét, kire még emlékezett és akit gyermekkorban nagyon szeretett, s hogy sorsán enyhítsen, 10 pengő forintot adott a lelkésznek avval az utasítással, hogy azt a lelkész az özvegy tanítónénak adja át. És a lelkész, ki a menekültet szívesen látta magánál, át is adta a pénzt az özvegynek. S amint e sorok írója már egyszer megemlékezett róla, ezen 10 forint mentette meg a tanítónőt az elpusztulástól és nyújtott neki holtáiglan kenyeret, amennyiben ezen pénzen nyitott ott helyben szatócsboltot, melyből tisztességesen megélt.

Tavasz felé járt az idő, mindenki remélt s várta a külföldre menekült magyarok bejövetelét. Azonban a tavasz csakhamar szétfoszlatta ezt a reményt, és Miklósnak csakugyan gondolnia kellett az elmenekülésre.

Útlevelet szívesen állított volna ki neki Nyíregyháza városa, csakhogy annak Nyíregyházáról keltezte lenni nem lett volna tanácsos. Azon állapotodott meg tehát, hogy visszamegy Eperjesre, és sógora, Vetter Róbert nevére, ennek és unokabátyja, Benczúr József segítségével állíttatott ki magának ugyanott útlevelet. Benczúr József Nyíregyházán időzött ekkor, s vagyona le volt foglalva. Amellett voltak jó barátai Eperjesen, kiknek útján segíthetett az öccsén.

Még egyszer hazament édesanyjához végbúcsút venni a honlévőktől. Két napig időzött az anya házábanál. Óh, mily kegyetlenül fájdalmas napok voltak azok mindamellett, hogy mondogatták egymás közt a szerencsétlenek:

– Az Isten csak megsegít, ha most nem, hát a jövő tavasszal majdcsak bejönnek a magyarok, és akkor viszontlátjuk egymást.

Ezalatt az anya és a hűg vattával bélelt köpenyébe s téli kabátjába varrogatta be a pénztalványokat, bankjegyeket és ajánlóleveleket, melyeket Miklós Újházitól, Dessewffy Emiltől és más tekintélyes uraktól kapott, intézve Bemhez és Kossuth Lajoshoz. Be lett varrva a kabátba az egykor Zsuzsi húgának adott összes ezüstpénz,

37. Drevenyák Ferenc Szabolcs megyei birtokos, 1849-től főispáni hatáskörrel ellátott császári királyi biztos

38. Takács Alajos (1807–1885) 1836-tól haláláig városi orvos

aztán néhány néhány arany és ezüst tallér, melyet anyja gyűjtött össze. Ezen felül Anna előre küldött Hamburgba pénztalványt egy bankházhoz. Így elkészülve, az éj beálltával elbúcsúzott övéitől, bottal kezében útra kelt gyalog, alkalmatosságot keresve útközben.

Bécsbe érve megszállt egy vendéglőben, aztán elment a hatósághoz láttamoztatni útlevelét. Ott ült a teremben megvonulva, nehogy észrevegye őt valami ismerőse. Már-már remélte, hogy szerencsésen átesik a vizsgálaton, már-már kezét nyújtá a drága irat után, midőn nevének kikiáltására egyvalaki megszólalt.

– Az nem Vetter Róbert! Vettert én személyesen ismerem, sokkal idősebb. Ez az úr nem is hasonlít hozzá.

Miklós feltekintet, s maga előtt látta Hlavácsot, Eperjesnek legkegyetlenebb Pecsovicsát.³⁹ És azon percben, melyben feltekintett, nyílként iramodott az ajtónak, más percben kint volt az utcán s maga sem tudja, hogy jött egy borbélyhoz, leborotváltatta pompás szakállát, aztán bement egy szabóhoz, ott ruhát cserélt, és így más bőrbőre öltözve egész nyugalommal tartott a vendéglő felé, ahonnan köpenyét, télikabátját ki kellett hoznia mindenáron, mert e nélkül, így avagy úgy el volt veszve.

Amint a vendéglőhöz ért, az már körül volt véve katonákkal, két katonasor egész a szoba ajtajáig terjedt. Azonban a magyarok Istene itt is örködött felette, magyar pincér volt a vendéglőben, s ez megsejtve a bajt, mely honfitársát környezi, ott sompolygott a katonák közt és megpillantva Miklóst intett neki, hogy kövesse őt, így ez a pincértől vezetett bátran ment a katonák közt. A pincér Miklós szobája melletti ajtót felnyitotta, s mindketten beléptek rajta s ott csendben eltávolítva egy ruhásszekrényt, mely mögött ajtó vezetett a Miklós szobájába. Innen kihozva Miklós összes holmiját ismét kiléptek az ajtón, és Miklós mindenével elmenekült a két katonasor között.

Három napig bujdosott Bécsben, hol egy kocsiszínben, hol egy rozoga padláson meghúzódva, míg végre sikerült neki idején elmenekülni a városból. Sötét éjjel, havas esőbe ért ki a porosz határhoz, hol őrtűzek messzünnen látszottak, eléggé közel egymáshoz, hogy a tűz mellett ülők megláthassák a határon átmenőt. Belátta veszélyes helyzetét, mit tehetett tehát? Leborult a földre és Isten nevével ajkán tovakúszott az alacsony bokrok alatt. És amidőn Poroszthonban érezte magát, feltérdelt, s felemelt kézzel hálát adott az Istennek megszabadulásáért.

Mint dobogott a szíve, midőn az első faluhoz érve megzörgeté az ott lakók házajtaját. Mennyi örömmel, mily kéjjel nyúlt a kilincshez! És mennyire megdermedt az első szavak hallatára, mely bent a szobában hozzája intéztetett, és amelyek meggyőzték őt róla, hogy itt csak oly veszélyben forog mint Magyarországon avagy Ausztriában. 5-6 forintot kellett fizetnie egy-egy éjszakára, hogy fel ne adják őt, nappal meg bolyongni úttalan-utakon, s törekedni, hogy mielőbb jöhessen Hamburgba. Odaérve megkönnyebbült lélekkel szívta a levegőt, mert hiszen e szabad városban ő maga is szabad! Mily örömmel, mily boldogan ment a városházára bejelenteni magát, hogy pár hetet itt szándékozik időzni, kissé megpihenni s váltóit beváltani. És ime, amint belépett a polgármesterhez, amint bemutatta magát, a polgármester sajnálkozva tudatta vele, hogy itt, Hamburgban csak 12 óra hosszát tartózkodhatik. Azon túl vagy

39. Pecsovics = A Habsburg-uralom idején a kormánypárt túlbuzgó hívének gúnyneve. A XIX. század '40-es éveiben terjedt el gróf Festetich Rudolf Pecsovics nevű tisztartójáról, aki az aulikusok főkortese, a bécsi kormányzatot támogató konzervatívok szolgalelkű híve volt.

el kell mennie vagy elfogatik. A villám nem sújt jobban, mint őt sújtotta ez a körülmény! Mit tegyen? Pénze mind elfogyott, pénzutalványait be nem váltotta Lipcsében, ahol beváltandók voltak, s neki nincs már egyebe, csak amit a gondos hűg előre küldött Hamburgba, és az nem sok volt. Avval tovább nem mehet, elébb haza kell írnia, s mennyi idő telik abba, míg onnét válasz jön. Hamburgban ebben az ügyben nem segíthetett neki senki, sőt ha itt szól erről, sógora szabadságát veszélyezteti általa Eperjesen, ki úgy is katonai törvény elé állíttatott a nevére kiállított útlevél miatt.

Bolyongva az utcákon Újházyval találkozott, kit ő ugyanakkor Kaliforniában vélt lenni. Újházy azonnal megígérte neki, hogy a Greiswald Akadémiának azon alapítványát, melyet az Újházyak alapítottak Greiswaldban a magyarországi teológusok számára, és melynek kiosztása mindig a legidősebb Újházytól függ, s most rajta lévén a sor, ő készséggel fogja azt Benczúr Miklósnak ajánlani a greiswaldi tanárok gyűlésen. Meghagyta Miklósnak, iparkodjék Európában maradni tavaszig. Amerika – úgymond – nem tudományos embernek való.

Elbúcsúzva Újházytól Miklós ismét elment a polgármesterhez kérve őt, hogy legalább amíg pénzhez jön legyen segélyére, hogy bármily keresethez juthasson a nappalokon át. Így aztán a polgármester ajánlatára fölvette őt napszámosnak egy bőrkereskedő ügy, hogy reggeli 6 órakor beáll a munkába és esteli 6 órakor kilép a munkából, mindannyiszor jelentkezve a városházán, nehogy elfogassék. Az éjeleket kint a közeli falukon kellett töltenie.

A hányt-vetett életmód, a nehéz munka a börgyárban csakhamar megtörte testi erejét, jobb karja megdagadt, beteg ujsa kisebzett és így nem volt képes a gyári munkában maradni.

Ez alatt sógora, Vetter Róbert mindent elkövetett, hogy Németországba fennakadt pénze németországi barátai által Hamburgba indíttassék Miklóshoz.

Ezt megkapva, nyugalomba vonulhatott és ápolhatta a kezét. Megkapva Greiswaldból az alapítvány elnyerésének bizonyítékát, azonnal útra kelt s Greiswaldban mint teológiai hallgató elhelyezkedett.

János a nyár folyamán visszatért Gräfenbergből az anyai házhoz, s rendbe hozva itt az iratait, még ősszel elfogadta kinevezését, azaz a rimabrezói főjárásbírósgot. Miután itt a határhoz ért, mosolyogva kereste tekintetével azon helyet, melyen a tejesasszony jól tartotta őt deák korában.

Anna még mindig nevelősködött, Zsuzsánna Lajos fivérét ápolta, segédkezett anyjának a gazdálkodásban és közben varrogatott pénzért.

Az anya rendkívüli gazdasszony lévén az volt a jelszava: akinek 10 krajcárja van naponta, az legalább 1 krajcárt iparkodjék belőle naponta félre tenni. És így – amint azt halálos ágyán is bevallotta – egész életén át soha, egy pillanatig sem volt garas nélkül.

Két tehenet fejetett ugyanekkor, paszult,⁴⁰ krumplit ültetett a szőlőben és kint a mezőn. A kert is lehetőleg jövedelmezett. Húsrá és zsemleire sohasem adott pénzt a cselédnek, hanem korán reggel összeszedett holmi zöldséget a kertben, aztán evvel és a tejfel kiküldte a cselédet a piacra árulni, s midőn ez pénzt váltott a holmiért, ment bevásárolni mit asszonya parancsolt. Így ment ez télen és nyáron egyaránt.

40. pasul, paszuly = bab

Az Orosi utcán ugyanabban a sorban, melyen az özvegy háza állott s melyet ő 1840-ben Adolf fiával együtt vett meg⁴¹, volt egy szénás kertje is, ez a kert adta ki a teheneknek a szénát és a répát avval együtt, mit az úgynevezett zálogtanyáról kapott.

Benczúr Sámuelné özvegységétől fogva mindig iparkodott egy- vagy kétszáz forintot pengő pénzben a tanyai gazdáknak kölcsönképpen adni úgy, hogy az illető az özvegy nevére záloglevelet állított ki a földről, az özvegy pedig ugyanazt a földet, ugyanannak a gazdának haszonbérbe adta. A gazda lekötölte magát bizonyos mennyiségű búzát, gabonát, kölest és szénát adni, ahhoz néhány forintot is. Ezen felül tartozott minden évben kitelelni egy üszőt.

Így gazdálkodott a szegény özvegy, közben-közben segélyt nyerve fiaitól s Anna leányától. És minthogy ezen vészteljes napokban nemcsak nélkülözte fiai segélyét, hanem amazok szerencsétlensége még tetézte a kiadást, saját nyugdíját és bor árát fukar módra tartogatta előre nem látott szerencsétlenség elhárítására. Ő maga gyakran hetekig elvult húsvetés nélkül, és nélkülözött minden lehetőt. Takácsot, a Lajos orvosát, Anna díjazta, Pozsonyi mint hű barátja a háznak nem fogadott el semmit.

Bekövetkezett az 1851. év, s ezzel együtt felfrissültek az események. Már januárban hangzott:

– Szervezkednek a magyarok, be sem várják a tavaszt, itt lesznek.

És tavasszal ismét szétfoszlott a remény, s nagyobb sötétség borult az országra. Ekkor már Miklós is kételkedni kezdte, hogy ő valaha bejöhessen a magyarokkal az országba, s örömmel vette azon hírt, hogy húga, Zsuzsánna, fiverei tudtán kívül, de édesanyja beleegyezésével írt Kis Lajosnak, a bécsi ágensnek, kinek befolyásos állását fivereitől tudta, kik évek óta állottak vele összeköttetésben peres dolgaikban.

Megkérte őt a maga és anyja nevében, fűrkészne ki ott a kormánynál a Miklós bátyja iránti érzelmeket, s nem lehetne-e valamiképp kieszközölni, hogy felmentessék a halálítélet alól.

Kis azonnal válaszolt, megígérve, hogy mindent elkövet a cél elérésére. Egy hétre aztán ismét írt, kijelentve sajnálatát afelett, hogy szerinte mégiscsak jobb, ha Miklós darab ideig még külföldön marad. Megígérte, hogy addig is mindent elkövet az ottani kedélyek enyhébb hangulatára.

A Bécsből keltezett levél feltűnt a postán és kiszivárgott erről a vélemény a városba. Jöttek is azonnal a jó barátok megtudni az özvegytől, mi van a dologban.

Lajos is elhagyhatta már ekkor a házat egy-egy órára, betért a városházára és máshová, nem hall-e valami hírt a magyarokról s egyébről.

De minek legyen mindez leírva?! Kegyetlen napok voltak azok, melyekben a legjobb barát feláldozta saját barátját, testvérét, sőt atyját is, csakhogy ő maga meneküljön. Oh, a börtön, a haláliszony a legjobb szívet is képes eltántorítani az igaz útról! Így volt ez Miklós legjobb barátaival is; így adta rá magát P. M. hogy más elfogadott tanúkkal Miklósrá hárította mindazt, ami a függetlenségi ünnepélyen történt. Ezt a hírt Lajos hozta haza az édesanyjához, kinek nagy lelke azzal vigasztalódott, hogy ez talán nem is igaz, és vallásos türelemmel várta az ügy fejlődését.

Majdnem minden héten jött egy-egy cs. k. biztos keresni, kutatni és kérdőre vonni a városi tanácsot, ez vagy amazért. És a városi tanácsnak, főképp a tanács azon tag-

41. Ma Bocskai u. 20. sz. Lásd Katona, 1994.

jainak, akiknek hatalomvágyuknál fogva nagyon is útjukban állott Benczúr Miklós, kapóra jött ennek külföldön tartózkodása. Így vélekedtek ők:

– Benczúrt már nem érheti az osztrák keze, mi meg mindannyian benn lennénk a csávában.

És ebbe belenyugodott a legjobb barát is, és így mindannyian reá vallottak. S most sejtve, mit akar az anya, mit a hűg, püsszegni kezdtek itt és amott. És midőn Miklós-nak türhetetlenné vált a künn maradás, midőn végképp apadóban volt a család pénzforrása, és szegény anya kint lévő pénzét sem bírta megkapni hamis eskütételek miatt, s midőn már János is kívánta, hogy Miklós azon ígéretek alapján, melyeket neki Bécsben jártában több nagy és tekintélyes úr, köztük egy miniszter is tett, hazajöj-jön. Kis is enyhébben nyilatkozott már akkor, bár a bejövetelet még mindég nem helyeslé.

A pokol minden kínjával azonos volt a család helyzete, s ugyan ilyen a Miklósé is odakünn. Zsuzsánna, ki álutakon sűrűn levelezett Miklóssal, megírta neki mindazon híreket, melyek róla Nyíregyházán szárnyaltak. Jól tudta tehát Miklós, hogyha ő hazajön, több jó barátját szerencsétlenségbe rántani és Szénffy Gusztit⁴² több évi várfogságra juttatni lesz kénytelen. Ezt kikerülendő Hamburgba utazott, és ott jegyet váltott egy Amerikába induló hajón. A hajónak reggel kelle indulni, és ő annak tudatában, hogy nemes tettet követ el, s hogy így ő maga is kikerüli a halálos ítélet végrehajtását, az este nyugodtan lefeküdt, imájában kérve a Mindenhatót: ha nem helyes az elhatározása, nyújtson útmutatást.

És imé, anint elalszik, tágas zöld mezőn egy zombékon ülve találja magát. Egyszerre csak megüti a fülét Mányikné született Meskó Dorottya hangja:

– Ugyan, Miklós, mit ül itt? Mit akar! Nem tudja, hogy magát a hold és a nap várja Magyarországon?!

Erre felébredt. Leugrott az ágyról, feje zúgott és vére rohamosan lüktetett.

– Istenem! Istenem! Hát ez volna az útmutatás? Tehát haza kell mennem?

Úgy is tett.

Virradatokor elment a hajóra, visszavette összes holmiját, és még aznap elindult Krakkó felé. Krakkóból Mária nővérének írt Eperjesre, kérve őt, hogy kocsi küldjön érte a lengyel határig, de úgy, hogy az Eperjesen lesz fizetve, mert neki már egy krajcárja sincs. Aztán, hogy ott Eperjesen búvóhelyet szerezzen számára.

Nehéz feladat volt ez! Mert hiszen ekkor még Benczúr József is bujkált, s vagyona utolsó krajcárig le volt foglalva, és szép házában császári katonák tanyáztak.

A koci el lett küldve, és Miklós szerencsésen beérkezett a nővérehez.

Mennyire megfogyott! Mennyire megöregedett az a szép fiatalember?!

Vetter Robert másnap Kassára ment Benczúr Vilmoshoz, ki még '46-ban áttette lakását Kassára, tanakodni akarván vele mit tegyenek most már Miklóssal. Vilmosnak jó barátja lévén Bözler – kassai születésű – cs. kapitány és hadbíró, ehhez fordult tehát Vilmos, ki is tanácslá, hogy Miklós ne késedelmeskedjék, hanem jelentkezzék az itteni katonai kerületnél, ő mint hadbíró tőle telhetően iparkodni fog ügyét simítani.

42. Szénffy, Szénfy, Szénfi (1846-ig Kollmann) Gusztáv (1819–1875) nyíregyházi ügyvéd, 1848–1852 között városi tanácsnok, főkapitány, polgármester-helyettes. Zeneszerző, népdalgyűjtő. Később Miskolcon élt és zenetanárként dolgozott. A halála előtt visszahívták szülővárosába. A szabadságharc idején és az azt követő évekbeni szerepét a kortársai mellett a várostörténészek többsége is pozitívabban ítélte meg, mint a személyes elfogultságtól sem mentes Benczúr Zsuzsánna. Részletesebben lásd: Katona, 1994. 17; Lácza Magdolna: Sorsok a múltunkból. Nyíregyháza, 1988. 373–374.

És Miklós csakugyan elment Kassára bejelenteni magát Bözlemél, és pár napra ezután hadbírószág elé állíttatott. Ott volt Léderer báró generális mint katonai parancsnok, két őrnagy, két kapitány és két hadnagy. Miklós belépett a terembe és Léderer a többi tiszthez fordulva szólt:

– Mielőtt megkezdzenők a tárgyalást, engedjék meg uraim, hogy ezen fiatalembert mint rokonomat üdvözölhessem.

Aztán Miklóshoz fordulva folytatá:

– Mint hallom, Benczúr József generális rokona önnek.

– Úgy tudom – felele Miklós – apámnak unokatestvére.

– Nekem meg nagybátyám, amennyiben apám nővére volt a felesége. És azzal megszorítva Miklós kezét, mindkét orcáját megcsókolá. Így adta elő Miklós.

Ezalatt meggyújtatott két szál gyertya, s közéje, az asztalra tétetett egy Biblia, és erre egy feszület, és a generális intésére bejött két őrmester, két tizedes és hat közlegény, magával hozva egy lócát.

A tisztek körülültek az asztalt, a generális a hadbíróval legfelül.

Az őrmesterek lecsukták az ajtót, és a kulcsot letették az asztalra. Aztán a közlegények leültek a lócára, háttal támaszkodva az ajtónak, az altisztek pedig jobbra, balra állottak a közlegények mellé.

Miklósnak az asztalhoz kelle lépnie, s jobbját letenni a feszületre.

Most felállott a hadbíró és megesketé Miklóst, hogy mindenre igazságszerűen fog felelni.

Ezután a hadbíró a szokásos kérdéseket intézte Miklóshoz, s midőn kiderült, hogy nyíregyházi illetőségű, Léderer közbeszóllott:

– Akkor az ön ügye nem ide tartozik. Sajnálom, de nekem nem áll jogomban önt kihallgatni. Ön Braunhoff parancsnoksága alá, a nagyvárad kerületéhez tartozik.

S ezzel feloszlatta a bíróságot. Léderer megegyeszer kezét szorított Miklóssal, kivárván teljes szabadulását.

Bözler még aznap találkozott Benczúr Vilmosmal, meghagyván Miklós részére, hogy bárhol is kivallatná őt, semmit be ne ismerjen, s mindenre tagadó választ adjon.

Miklós Kassáról egyenesen Nyíregyházára jött. Óh, mily örömteljes és mégis mily bánatos nap volt ez! Az anya sirt, nevetett örömeiben, s feljajdult fájdalomában. És Miklós magába fojtva izgalmát, visszanyerte régi jó kedvét, sorba látogatta jó barátait, nevetett, mulatott velük, élezett saját baja felett.

1851. november havában történt, ez, azon időben, melyben 19-dikén anyja, nevenapját, Erzsébetet, gyermekkorától megünnepelni szokta a család. Ezt a napot itt akarta még tölteni anyja közelében, vígan lenni a honlévő családtagokkal, s néhány jó baráttal. Másnap meg pihenni akart odahaza, és harmadnapra elindulni Nagyváradra, s jelentkezni az ottani hadbírósnál.

Lajos nagyon nyugtalan volt ez idő alatt, sejtette, hogy a sok jó barát közt akadhat rosszakaró is, ki Nagyváradon hamarabb tesz jelentést bátyja itt létéről. Tudta, hogy ekkor Miklósnak sokkal rosszabb lesz az útja, s nehezebbek a körülményei. És úgy is lett. Éppen anyja nevenapján reggeli 8 óra körül, amint ez végigment a piacon, két zsandár jött eléje, s bekísérte őt a városházára. Miklós azonnal üzent az édesanyjának, hogy fogva van. Enyingi Lajos volt a hírt hozó. Az anya hallva a rémhírt, nem roskadt össze, hanem önmegadólag ment a szekrényhez, kivéve összes pénzét, átadá azt Enyinginek, kérve őt, adja oda Miklósnak, mert bárha nála is kell, hogy le-

gyen több száz forintnál, melyet Eperjesről hozott magával, de hát tudni nem lehet, mi történik vele, nem-e még többre lesz szüksége.

– Mondja meg a fiának – úgymond az anyja – hogy csókolom őt és Istennek ajánlom, magam nem megyek hozzá. Minek? Még jobban fájna nekem is, neki is. Fehérneműjét s egyebét elküldöm a cseléddel.

Enyingeri elbúcsúzott, és Zsuzsánna magára kapva felöltőjét, eltűnt az anyjai házból, egyenesen Kobilitzhoz⁴³ menve 50 forintot kért kölcsön az öregúrtól. És emez bármilyen fukar volt is máskülönben, szó nélkül átadta azt most a leánynak. És a leány futva szaladt a városházára, nyakába borult szeretett bátyjának, kezébe nyomva a bankót. Miklós megrettent, és megilletődve mondá:

– Jó Zsuzsim! Ti garas nélkül maradtok, és én nem is tudom, hol vetted te ezt a pénzt!

– Kobilitz bácsitól kértem kölcsön.

– Hogy fogjátok visszaadni?

A leány mosolyogva válaszolt:

– Majd ha hazajössz, magad adod vissza.

Erre aztán Miklós is mosolygott keserűn. Nem telt bele egy negyed óra, és Miklós parasztkocsin, két zsandár között ülve elhurcoltatott Nagy-Várad felé.

Minden helységben, amerre ment a szekér, kiszaladtak az emberek, lopva „Isten hozzád”-ot inteni a szegény fogolynak, és emez hol egy nyújas tekintettel, hol fejbilivel megköszöné azt. Mire aztán a zsandárok káromkodni kezdtek, és amint Miklós Peterden az ablakon kitekintőkre nyújasan mosolygott, az egyik zsandár köpönyegének csuklóját úgy az arcába rántotta a szegény fogolynak, hogy az lélegezést sem tudott venni.

Este Keresztesre értek, és mert a helységnek nem volt biztos fogháza, Miklóst egy gabonaverembe lökték, és hogy ki ne szabadulhasson onnét, a verem száját lezárták deszkákkal, és aztán ágyat vetettek maguknak rajta. Miklós levegő után kapkodva kérte a kinzóit, hogy legalább egy kis lyukat hagyjanak a vermen.

A zsandárok káromkodással válaszoltak. És a szegény fogoly levegő után kapkodva összekucorodott az odavetett kis szalmán. Egyszerre csak valami hideg test mozog az arcán, odakap a kezével, és undorral vet el magától egy varangyos békát. Arra ismét meleg test érinti a kezét. Ez meg egy nagy patkány volt.

Most már Miklós is káromkodni kezdett a veremben. De hát mit ért az? A zsandárok kérlelhetetlenek voltak!

Másnap beérkeztek Nagy-Váradra⁴⁴, és ott a várban egy terembe zárták Miklóst, melyben ő volt a huszonnyolcadik státusfogoly.⁴⁵

A szegény anyának Nyíregyházán ez volt életének legszomorúbb nevenapja. Nem tudva, nem hallva semmit a fiáról, naponta nyugtalanabb, izgatottabb és jobban megtörve lett. Egyszer aztán Czupra Endre⁴⁶ jött s felajánlá segélyét kikutatására annak, mi történt Miklóssal. Az özvegy hálával fogadá ezt el tőle, és Czupra csakugyan írt Nagy-Váradra egy leány ismerősének, kérve, nézne utána, odahozták-e Miklóst, mi történt vele, s hogyan van ottan? És az alig 18 éves, szintén ily üldözött családnak a

43. Kobilitz Dániel (1788–1862) a város egyik leggazdagabb nemese, az első patika tulajdonosa. Rokonságban állt a Benczúrokkal.

44. Nagyvárad (Oradea) a Bach-korszakban Szabolcs megye kerületi központja.

45. státusfogoly = politikai fogoly, államfogoly, azaz nem köztörvényes bűnöző.

46. Czupra Endre (1825–1889) evangélikus tanító, majd városi aljegyző.

leánya örömmel vette a megbízást. Azonnal ment az ismerőseihez céljának eléréséhez szükséges pénzt gyűjteni, s még aznap este, egymaga bement a várba bekötött fejjel, köpenyébe burkolva, felkereste ott a zárnokot⁴⁷ és 10 forintot nyomva ennek a kezébe kikérdezte Miklós felől, s addig könyörgött, míg ez be nem vezeté Miklóst a szobájába. Ezalatt Miklós ott feküdt az ágyán, erőltetve magát az alvásra, s iparkodva eltávolítani magától keserű gondolatait. És amint a zárnok belépett, amint intett neki, hogy kövesse őt, azt hitte, hogy a zárnok külön cellába vezetve el akarja őt szakítani többi társaitól, szomorún kelt fel szalma ágyjáról és búsan ment a zárnok után. És amint belépett a zárnok szobájába, amint maga előtt látott állni egy gyönyörű leányt, azt hitte, hogy álmodik, és amint a leányka beszélni kezdett a családjáról, a szegény, szenvedő anyjáról, húgáról, úgy repesett a szíve, s örömeiben feléledt egész lelkülete.

Miklós elmondá a leánykának, hogy amint a várba érkezett, elszedték összes pénzét, zsebóráját és tollkését. Hogy a terem fűtetlen s főképp éjjel nagyon fázik, kivált a feje. Aztán, hogy nem tudja mikor vétetik fel ügy, mert hisz itt olyanok is vannak, kik már egy év óta várják ügyök felvételét. És ami a kosztját illeti, az naponta egy font kenyér, és 10 krajcár a császártól, 5 krajcár pedig a maga pénzéből kap pótléku.

Ezután a leányka elbúcsúzott Miklóstól, megígérve, hogy rövid időn ismét el fog jönni.

Amint Miklós később nyilatkozott, a fegyverletétel óta nem aludt oly nyugodtan, oly jóízűn, mint az éjszaka.

A lányka azonnal írt Nyíregyházára, hol levele kétségbeeséssel lett fogadva. Az anya kezeit tördelé, hogy fiának így kell veszni, éhen halni.

Kobilitz Mina éppen ekkor volt Nagy-Váradra menendő, ő férjhez ment az ottani ág. ev. lelkészhez, de rosszul élvén vele, törvényesen válni akart tőle, s most emiatt a törvényszék előtt szembesítve kellett lennie a lelkésszel.

Kapóra jött ez a szegény anyának és a kesergő testvéreknek; most már volt ki által küldeni Miklósnak pénzt, dunnaneműt és egyebet. Hogy Kobilitz Mina szívesen elvisz Váradra mindent, azt tudták, de vajon fogja-e kézbesíteni, fog-e tudni és akarni ebben eljárni, az már más kérdés volt. Így aztán abban állapotott meg a család, hogy Zsuzsinak vele kell mennie, amibe a Kobilitz család rögtön bele is egyezett.

Hogy Zsuzsi jobban tájékozhasssa magát, a hadbírák előtt jobb, kellőbb feleleteket adhasson, tudnia kellett mindazon vádakat, melyekkel bátyja a kormánybiztosi vizsgálatok alkalmával elhalmoztatott. Felkeresni akarta a hadbírákat Nagy-Váradon, hogy fivére számára a vizsgálati fogság alatt is jobb ellátást eszközölhessen, s bírái szigorát enyhébbé tegye. Ez okból felkereste mindazon tanúkat, kik Miklós ellen vallottak. Nem voltak a Miklóstra vallott cselekedetek ország javát előmozdítói, de a láz, melyben elkövetettek, a diadal magas fokára emelé azokat, és az osztrákokat a legnagyobb haragra ingerlék, amennyiben azok felségsértésnek mondattak általuk, és ugyanígy sújtattak is.

Míg Zsuzsi a városban a legocsmányabb korcsmákat járta emiatt, addig az anya borkereskedőkkel alkudozott, gabonát, kukoricát eladott, hogy pénzt szerezzen Nagy-Váradra.

47. zárnok = börtönfelügyelő.

Havas, fagyos idő volt másnap reggel, amint Zsuzsi a szekerekkel elindult a szőlőbe a borért, melyet anyja a vevőkhöz szállítani lekötelezte magát. Nem törődött ő azzal, fázik-e vagy sem, csak azt számlálgatta, mennyi pénz jön a borért, mennyit vihet a testvérenek.

Az idő haladt, csaknem esteledett, midőn hazaért az édesanyjához. És imé, amint belépett az előszobába, nagy beszédet, férfihangot hallott anyja szobájában, s belépvé ott találta Farbaky Dánielt és Meskó Pált, a város főorvosát.

Az anya eléadta leányának, hogy a két úr mint a város tanácsának küldötte van itt avégből, hogy leányának, azaz Zsuzsinak ne engedjen menni Nagy-Váradra. Attól tartanak – úgymond – az urak, hogy te, leányom, határtalan testvéri szeretetednél fogva feladod ott a bírák előtt mind az urakat, csakhogy Miklóst kiszabadítsd.

Zsuzsi ámulva nézett hol az anyjára, hol pedig az urakra, érzé, hogy arcában változik a szín anyja szavai alatt, s midőn ez elhallgatott, sírva fakadt és Farbaky nyakába borulva tördelé:

– És bácsi ezt hitte felőlem, elfogadta ezt a megbízást? Hát fivéreim testvére, magyar lány lennék én akkor? Feladni nem fogok senkit, de Miklósnak utolsó szőig tudnia kell, mit vallottak ellene, mégpedig nem mendemondák után, hanem hiteles kútfőből.

A két úr elmondta, mily rettegésben van az egész város, még a nők is félnek az elcsukatástól, Szérffy Gusztáv pláne elhagyni akarja a várost.

Zsuzsi keserűn mosolygott s mondván:

– Biztosra veszem, hogy Miklós ennek ellenében egyedül azzal fog védekezni, hogy ő a függetlenségi ünnep – szölt Meskó – attól tart mindenki, hogy ha ilyesmit mond, új vizsgálatok lesznek itt. És akkor nagy lesz a baj. Mert hát ki vállalja ezt magára?

– Az, aki megcselekedte – válaszolt az anya. Csak nem kívánhatja a város, hogy az én fiam ezért is szenvedjen. Elég, hogy már amúgy is halálra ítéltetett.

Így folyt a beszéd még egy darabig, s az anya kijelentette, hogy mert még jobban ragaszkodik ahhoz, hogy leánya lemenjen Nagy-Váradra, mert most még jobban belátja annak szükségességét.

Mialatt Farbaky Dániel és Meskó Pál az özvegnél időzött, azalatt más küldöttség járt Kobilitzékhnál, kérve a családot, akadályozzák meg Benczúr Zsuzsinak a Nagy-Váradra való menetelt, azaz ne vigye őt Mina magával. Azonban a Kobilitz család felháborodással utasította vissza kérelmet, jót állva a lány jobb érzéséről.

Negyednapra ezután a két barátnő Nagy-Váradon az Apollo szállodában szállt meg, s alighogy elhelyezkedtek ott, bejött a kelner⁴⁸ és egy cédulát adott át.

A cédulán két név állott: Benczúr és Amborszky, s a kelner hozzátette:

– Egy őrnagy van itt, aki asszonyosságukkal beszélni óhajtana ennek a két úrnak az ügyében, merthogy ezek sok jót tettek vele a forradalom alatt, s ezt ő most ha tán azok bajban lennének, szeretné nekik visszaadni.

A két nő Isten küldöttének vette az őrnagyot, s kérte, hogy csak lépjen be. Az őrnagy, mintegy 50 éves férfi, haragtól szikrázó szemekkel belépett, s hangja reszketett, midőn megszólalt:

– Ismerik Önök azt a fekete ördögöt Nyíregyházán, kit Benczúrnak hívják? Hol van most az az átkozott, szóljanak, had akasztassam fel. Hát Amborszkyt ismerik? Ó, az

48. kellner = pincér.

derék, becsületes ember volt. Tudják, engem elfogtak a tokaji csatában, Nyíregyházára vittek, onnét Debrecenbe szállítottak. Amborszky elszöktetett volna engem útközben, de a kutya Benczúr nem engedte. Tudják, e két férfire voltam bízva útközben, hát most azt a fekete ördögöt fel akarnám akasztatni, Amborszkyt meg, ha bajban van, megmenteni. A két nő válasza volt, hogy egyiket sem ismeri, s az őrnagy haraggal távozott. A két nő megdöbbenve nézett egymásra, s egyszerre kérdé mindkettő:

– Valjon melyiket értette a három Benczúr közül? Miklóst, Jánost vagy Józsefet? Tél idején, '49-ben Miklós tovább egy hónapnál helyettesítette Bónis Samu kormánybiztost, s ezalatt sok mindennek bizta meg Benczúr Józsefet a kormány nevében, mint-hogy József a forradalom alatt még többet időzött Nyíregyházán, mint Eperjesen, amennyiben onnét ahányszor csak berontott az ellen Eperjesre szöknie kellett, nehogy elfogják. Ily körülmények között jövedelme is csökkent. Voltak ugyan téglagyárai Eperjesen, de ez ily háborús időkben nem jövedelmezett, és így jól esett neki, és szívesen vette, ha Nyíregyházán keresetre talált. János ez időben jegyző volt a városnál, és ő is gyakran volt bízva egy s más dologban a kormány részéről.

Gyakran kikelt az ellen, hogy rövidlátása miatt nem mehet a harcba. A nyíregyházi felkelőkkel el is indult mint buzdító szónok, de alig mentek Királytelekig⁴⁹, elébe jött az elébb elindult nyíregyházi csapat négy ágyút hozva magával Tokajból, messzúrnén kiáltva a Benczúr János csapatának:

– Csak vissza, vissza! Sarkunkban az orosz!

És csakugyan vissza kellett térnök.

Több ilyen esetet beszélt meg egymás közt a két nő. Végre Zsuzsi elindult a városba Unger Minát, azon leánykát felkeresni, amelyik Miklóst meglátogatta a fogságban, ezzel aztán egyenesen a várba ment, itt a zárnoknak 5 forintot nyomott a markába, amiért megengedte, hogy Miklóssal titkon találkozhassék. E találkozás 8 órakor, se-tét este történt a zárnok szobájában.

Miklós egészen feléledt, midőn hűgát meglátta, a szeretetnek legbensőbb melegével ölelé őt magához, cirógatá, csókolgatá.

Elpanaszlá neki, mennyire elhagyatva, mily boldogtalannak érezte magát idejövételének első napjaiban. Arra, hogy te tégy értem valamit, nem is gondoltam, anyánkra, ki évek óta ki nem mozdult a házból még kevésbé. El voltam készülve arra, hogy itt kell vesznem éhen, nyomorultan, és mikor kétségbeesésem már-már tűrhetetlen lett, akkor jött felém az Isten angyala a Mina kisasszony képében.

És erre aztán a leányka felé fordult, édes, gyöngéd szavakkal halmozta el a mellettünk álló, piruló leánykát, hogy Zsuzsinak igaz öröme telt bennük. Megmutatta Zsuzsinak azon sapkát, melyet pár nap előtt a leánykától kapott, melyet ez maga hímzett. Ez a sapka most is megvan Nyíregyházán.

Ezután Zsuzsi elmondott a fivérének mindent, mit a tanúktól s más beavatott személyektől hallott, meg azt is, mint rettegnek a városiak, hogy hazajövele által most már ők jönnek a bajba, s hogy Szénffy Gusztáv menekülésre gondol.

Miklósrá nagyon fájdalmasan hatott az egész s kijelenté, hogy vallatáskor mindenben a Böszler tanácsát követi; de ha tán nagy súlyt fektetnének bírái a nem által elkövetett vallottakra, ő jót nem áll érte, ha nem-e követel más vizsgálatot. Elmondá a

49. Királytelek, ma Nyirtelek, Nyíregyháza mellett a Dessewffy-uradalom központja volt.

húgának, mi a teendője szemben a hadbíróval, mondja meg, hogy az ő, azaz Miklós melle gyenge, meg nem bírja azt a bűzhödöt levegőt, mely a teremben van, hol 28-an vannak elzárva, mindent ott végeznek, az ablak soha sincs nyitva, világosság, napfény soha sem hatol be rajta, mert az le van szegezve deszkákkal, hogy csaknem sötétben mozognak egész nappalon át.

A zárnok türelmetlensége folytán válniok kellett, minek utána a magával hozott pénzt áttaladta a fivérének, 37 forintot megtartva magánál, hogy kikerülendő a találkozásra irányuló gyanút, átadhassa azt a hadbírónak fivére számára.

A nagy-váradai várnak régi sánca még most⁵⁰ is látható, mely az egész várnak körül övezi vastag falát. A vár két emeletes és három udvarral bír.

Jelenleg két ezred katonaság lakja azt. A státusfogylok a második udvarban, második emeleten vannak, éppen a hadbíró irodája felett.

Másnap reggeli 8 órakor Zsuzsi már bent volt a várban, Unger Vilma, vagyis Minával. A két leány felkereste az ezred orvosát, eléadván neki a Miklós baját, kérve kérte őt, vizsgálná meg a Miklós mellét, s ennek nyomán távolíttassa el a deszkákat az ablakokról, hogy világosság, napfény s friss levegő hatolhasson a terembe, és mindenek felett legyen szíves – mint orvos – oda hatni, hogy a bizonyos láda⁵¹ számára más terem nyíttassék fel. Mert így, amint most vannak a foglyok, könnyen kiüthet közöttük a kolera.

A két leány oly szívre hatólag ecsetelte a foglyok helyzetét, hogy az orvos szavát adta kérelmüket Braunhoff parancsnoknál eléadni, s tőle telhetően az ügyet elémózítani.

Zsuzsi Miklós egészségének megvizsgálásáért két tallért akart az orvosnak kézbesíteni, de ez nyájasan visszautasította azt. Az orvostól a két leány egyenesen Molnár Józsefnéhez ment. Molnárné, a nagy-váradai gyógyszerészné igazi védangyala volt abban az időben a státusfogylokknak és minden szenvedő magyarnak, ő volt, ki Mina által beküldte Miklósnak a legszükségesebbeket, mit fogságban nélkülözött.

Zsuzsinak rögtön felajánlotta a hátát s felkérte, hogy ahányszor Nagy-Váradra jön, mindig nála szálljon meg; most is el akart küldeni a pogyászáért a szállodába. Zsuzsi megköszönve a háziasszony jóságát s nagylelkűségét, fivérét honleányi kegyébe ajánlva visszatért a várba, felkeresendő a hadbíró.

A hadbíró egy felette komor, szigorú tekintetű férfiú kemény szigorral fogadta őt, s a kérelemre, engedné látni a fivérét, egy mogorva „nem”-mel válaszolt, és amidőn a leány áttaladta neki a 37 forintot, annyit mondott:

– Fivérének 246 forint s néhány krajcárja van nálam 5 krajcárra felosztva ez eltart pár évig, nem szükség hát ide pénzt hordania. S látva a leány ijedt arcát folytatá:

– Csak nem képzeli, hogy pár hét alatt szabadul?... Már a lázadás első napjaiban volt halálra ítélve. Hát mit akar ön? Vagy tán, mert kiszökött az országból, most megkegyelmezzük őt. Adiő.

Zsuzsi a bizonyos láda és az ablak iránt adta még elő kérelmét. A hadbíró figyelembe sem véve kérelmét, meghajlott és elfordult, és a lány könnyező szemmel távozott, s ismét egyenesen az orvoshoz ment. Az orvos már várt reá, és mosolyogva mondá:

– Megvizsgáltam fivérét, ön nyugodt lehet, mert annak a szeme, tüdeje és minden porcikája oly erős, mint a vas, és így ő is mindazt megbírja, mit a többiek.

50. A családtörténet írásának idején, 1894–95-ben.

51. ürükláda.

A leány csak könyörgött, s végre az orvos meghagyta neki, hogy kérelmével járuljon Braunhoff generálisához. Úgymond:

– A hadbíróval már magam is beszéltem, de ez hallani sem akar a kérelem megadásáról.

Braunhoff szintén szigorún, de nem durván fogadta a leányt, kérelmére összevonta szemöldökét:

– Hogy tudhatom én, hogy dől el fivére ügye? Hisz az iratok még át sem nézettek. És a többire nézve, a foglyok megérdemlik ezt a büntetést.

Ezután a leány felhozta Wesselényi Miklós esetét⁵², kért, könyörgött és végre reménykedve hagyta el a tábornokot, amennyiben annak arcában némi részvétet vett észre. Még egyszer találkozott a fivérével, elmondta neki élményeit, s türelemre kérte őt, s biztatá jobb napokkal, aztán meghatottan elváltak egymástól.

Hetek múltak, Miklósról csak Unger Mina útján jött közbe-közbe hír.

Zsuzsi eltávoztása után az ablakok ki lettek bontva, s egy láda egy melléktérembe téve. Friss levegőt, világosságot nyertek a foglyok, s ezzel együtt munkakedvet is. Már újébben sikerült Miklósnak egy papírvágó kést küldeni Unger Mina útján, és egy kezdetleges karperecet is, fából mindkettőt. Arra nézve, hogy mikor veszik fel ügyét nagyon le volt hangolva, s ez bírta rá az anyát, hogy minekutána Draskóczyné⁵³, Höncsné⁵⁴ Debrecenbe készült, Zsuzsit is leküldje velük, ahonnan aztán Nagy-Váradra gyorskocsin lett volna menendő. Itt azonban a gyorskocsi társaság feloszlott, és Zsuzsinak vagy visszatérni Nyíregyházára, vagy pedig más alkalmatosságot keressnie kellett...

[12. füzet, 171–192. oldal]

Két hétig időzött Zsuzsi N. Váradon, s midőn hazajött, kétszeres erővel adta magát a kézimunkára, hogy helyrepótolja az elmulasztottakat.

A tavasszal János is hazajött az anyai házhoz látogatóba. Itt aztán meg lett beszélve a család dolga, a Miklós ügyében maga nézett utána a jegyzőkönyvben, hogyan lettek törölve anyja felszólalása folytán a Miklós ellen hamisan vallott vádak.

Lukács Ödön⁵⁵ a „Nyíregyháza története” című művében 1887-ben így nyilatkozik ezen törlésekről: „sajnálatra méltó dolog, hogy a város jegyzőkönyve 1848-ról tele van törlésekkel, ki van nevezetesen húzva és olvashatatlaná téve minden szó gondosan, mely az akkori intézőkre csak távolról is veszélyt hozhatott volna a szabadságharc megbuktával.”⁵⁶ Ezt a törléseket a Benczúr család és a városi tanács, s több polgár java követelte.⁵⁷

52. Wesselényi Miklós börtönvelei alatt súlyos szembetegségbe esett, amelyet sikertelenül próbáltak gyógyítani, s megvakult.

53. Draskóczy Sámuelné Simon Karolina (1817–1893). Férje gazdag földbirtokos, 1861–62-ben polgármester.

54. Höncsch Edéné Kolener Mária (1827–1887). Férje gyógyszerész volt.

55. Lukács Ödön (1843–1896) nyíregyházi református lelkész-esperes. Említett munkája 1886-ban jelent meg Nyíregyházán.

56. Az idézet így folytatódik: „Mennyivel üdvösebb, s az utókorra előnyösebb lett volna, ha inkább valahova gondosan elrejtve, megőrizték volna a jegyzőkönyvet, mit annál inkább megtehettek volna, mivel a jegyzőkönyv csak 1848. május haváig vezetett, azután úgy látszik főbírói napló szerepel jegyzőkönyv gyanánt, mely éppen itt kezdődik s vezetett 1853 végeig. Ez is azonban, a Drevenyák parancsára tele van törlésekkel.” Lásd Lukács Ödön: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1886. 281–282.

57. „Az 1850-ik év február 10-én felsőbb rendelettel minden templomban ki kellett hirdetni az úgynevezett „Octroyrt Reichverfassungot”. Drevenyák cs. k. biztos rendeletére a város jegyzőkönyvéből ki kellett törlni minden kisebb határozatot, sőt még egyes szavakat is, melyek a szabadságharcra, s az ezekkel összefüggő intézkedésekre vonatkoztak. Uo. 293–294.

Jánossal egy időben Anna is hazajött, s el lett határozva, hogy Zsuzsi mint gyengélkedő Eperjesre fog menni Mari nővéréhez, onnét pedig a nyár kezdetén Gömörbe Szontagh Pálékhoz, s ennek leányával Gräfenbergbe Jánoshoz, ki már a tavasszal volt oda menendő. Úgy is lett. János Gräfenbergbe ment és Zsuzsi Eperjesre.

Egy napon unokabátyja, Benczúr József lépett be hozzá, ki éppen azon tünődött, hogy Miklós ügye, daczára Kiss Lajos közreműködésének, még mindig fel nem vétezik. József azzal kezdte a társalgást, hogy Jánostól levelet kapott, melyben az kérdezősködik a Miklós ügyéről, van-e valami foganatja annak, hogy ő maga már kétszer volt a bécsi miniszternél ebben a dologban.

József, minekutána bebizonyította, hogy a császáriak által lefoglalt vagyont nem sajátja, hanem a gyermekeié, ösztől vissza lett abba helyezve. Most azért jött Zsuzsihoz, hogy őt Nagy-Váradra küldje azon okból, hogy ott az átutazó császártól kegyelmet kérjen fivére számára. Zsuzsi azonnal késznek nyilatkozott, és másnap reggel el is indult unokabátyjával Nyíregyháza felé.

Nyíregyházán az anya hálával fogadta Józsefnek ezen intézkedését, Zsuzsit el látta pénzzel, anyai tanácsával, József meg egy, a császárnak átadandó kérvénnyel, felkéré kötve, hogy fivérével jöjjön haza. Úgymond:

– Egy nő gyakran 20 férfinál is többet vihet ki.

A szegény anya mindenre igent mondott, őt a sors viszontagsága már végképp ellankasztá, mert nemcsak hogy az egyik fia fogva, a másik még mindig sebeiben szenved, de a harmadiknak is súlyos szembaja támadt. Bár szereti leányait, de mégiscsak fiaiban él. Nagyon rá lehetett mondani, hogy szívének vérén vásárolta meg azt a boldogságot, melyet rövid időn fiai nyújtottak neki.

Zsuzsi június 14-én érkezett Nagy-Váradra, hol a császárt 18-ára várták. Odajövet hallotta, hogy az audienciák rendezésével Tormásy van megbízva, ugyanaz, ki 36-ban Kossuthal volt elfogva.

Ez nagy reményt nyújtott neki. 5-én reggeli 10 órakor jelentkezett nála, és ez meg sem hallgatva őt, visszariasztó hangon dörögve rákiált:

– Hová való?

– Nyíregyházára – volt a felelet.

– Akkor itt nincs mit keresnie. Audienciát csak a nagy-váradiak kapnak. Hagyjon magamra.

A lány előtt forogni kezdett a világ, szédült ő maga is, és amelletl érzé, mintha fülebe tutognák: „Egy nő többet tehet 20 férfinál”, és ez erőt öntött belé, bátran tett pár lépést a vad férfi felé és könyörögve kezdé:

– Ha már e kemény határozat foly...

– Mondtam, hogy hagyjon magamra, mert...

S ezalatt a kilincset fogta és nyitotta az ajtót, intve a leánynak. És emez átlépve a küszöbön megállott a folyosón.

Meddig állott ott? Ki tudná azt megmondani! Szerencsére a folyosón senki sem haladt el akkor, mert így látva őt, mint idegent, aligha nem kísérték volna az örültek házába. Midőn magához tért, nem sírt, még csak könnyű sem jött a szemébe. Égő arcával, büszke tekintettel ment végig az utcán, gondolván:

– Ez tehát a város hazafisága, hogy azokat, kiknek kedveseik, csupán mert hű magyarok, itt sínlenek, földig alázza?! Nem, ez nem lehet, itt bizonyára csak egy személy vétett, mások ezt jóváteendik.

Amint hazajött, azonnal írt egy magasb ranghoz tartozó ismerős ifjúnak, s kérve kérte őt, szerezzze meg számára egy magas hivatalban működő nagybátyja kegyét, s e kegy folytán a városiakhoz való csatoltatását. Ezután elment a polgármesterhez, el a többi városi urakhoz, mindenütt kért, könyörgött, és sehol sem nyert semmit.

És neki a császár elé mégiscsak kell jutnia, szüleitől öröklé, bátyjaitól megszokta csak akkor elállni a kitűzött céltől, ha az előtte nemtelennek bizonyult, ellenkező esetben soha, de soha! Gördüljön eléje bármely akadály, azon neki át kell hatolnia. Hát még most, midőn nemcsak saját érzülete, hanem az annyira becsült, szeretett unokabátyja elmordá neki: mily szép lesz, ha Miklóssal jön haza. Otthon lévő, sokat szenvedő anyjára is gondolt, meg hát arra is, hogy nagy kiadások mellett a tömött erszény is lapul. Miklósnak tehát szabadulnia kell!

Szerencsére a durva, kemény hadbíró helyét itt a kassai Böszler foglalta el pár hét előtt. Zsuzsi már beszélt is vele, s tőle tudta meg, hogy Léderer generális megtartotta szavát és írt Braunhoffnak a Miklós ügyében.

Ide irányítá tehát most lépteit testileg kimerülve, lankadtan, de bátor, elszánt tekintettel lépett a hadbíró elé, fájó szívvel, keserű hangon elpanaszlá neki kétségbedöntő ügyét, s kérte, ha már a magyar elutasítá a magyart, nyújtson segédkezet az ellen.

A hadbíró így látva maga előtt állni a lányt, nyájjasan közeledett feléje, megsimogatta a haját és oly részvétellel nézett rá, mintha tulajdon s a sors által üldözött gyermeke állott volna előtte.

– Van-e folyamodványa, s ki írta azt? – kérdé.

– Benczúr József unokabátyám.

– Itt van? Adja csak elő!

A leány átnyújtotta a folyamodványt, és a bíró minékutána elolvasta azt, némi igazítást tett rajta, aztán visszaadá a lánynak mondván:

– Ezt magának kelle leírnia, hadd lássák, hogy senkije sincs. És most, az Isten vezérelje önt édes leányom, mindenütt, amerre megfordul. Nemes ügyben fárad, s én hiszem, hogy célját elérni.

Csak ne rettenjen vissza semmitől, minél nehezebben jövünk valamihez, annál edesebb annak élvezhetése. Menjen, de most rögtön Döry⁵⁸ báróhoz, ez tekintélyes hivatalnok (főispán), hátha még ez segít magán, és ha nem, hát menjen Braunhoff generálishoz. De... hátha már nem volna itthon? Mert ennek is a császár elé kellett mennie. Hm, akkor menjen Szünsen generálishoz, ez tudom, tenni fog érdekében mindent, amit tehet, mert ő örömmel emlékszik arra, hogy katonai pályáját nagybátyja alatt kezdte meg. De... hátha már ez sem lesz itthon! Mindegy! Akkor menjen az adjutánsához⁵⁹.

Ez utóbbi szavak alatt jobb kezét a leány fejére tette, s atyailag megáldotta, hogy atyai érzelmét annál jobban kifejezze, lehajlott és megcsókolta jéghideg, mégis verejtékes homlokát.

Zsuzsi nem mert, nem akart a férfi előtt gyengének látszani, erővel tartotta vissza már záporként hulló könnyeit. Megfogta és szívéhez szorította az ősz bajnok kezét, mely csak az imént a fején nyugodott. Úgy érezte, mintha egész lelke, minden gondolata szemeiben tükröződnék, szólni nem tudott, nem bírt, de még akkor is hallotta, midőn bezárult utána az ajtó, mint mormogott magában a szegény jó öreg:

58. Döry Gábor, a nagyváradi kerület cs. k. főispánja.

59. adjutáns = segédtszl.

– Szegény, szegény leány.

Dőry báró lakhelyét csak hosszú fáradozás után tudta megtalálni. Itt tudta meg, hogy Dőry már elutazott Aradra a császár elé. Innét már Braunffhoz sietett, és ímé, ez is elutazott már. Most hát Szimsen generálishoz ment, és látnia kellett, hogy itt is elkésett, azonban még egy hely van hátra, hátha itt nyerhet valamit.

Kimerülve, kétségbe esve jött az adjutáns lakására, bejelentette magát a komornok⁶⁰ által. Kis szünet múlva a komornok ezen szavakkal tért vissza:

– Ha nagysád nem restelli, hogy uram hálóköntsben, pamlagon pihenve fogadjja, akkor bemehet.

Zsuzsi arcába vér szökkent, hirtelen intett a komornoknak, hogy nyisson ajtót. A szobában mintegy 46 éves férfit a legrendellenesebb öltözetben nyújtózkodott a pamlagon. De amint Zsuzsit megpillantotta felugrott, és ezen szavakkal:

– Pardon, pardon! Sietett a mellékszobába, kis szünetre szalonöltözetben lépett ki onnét, s a legnagyobb udvariassággal karját nyújtotta a még mindig ajtóban álló lánynak, s tiszteletteljesen vezette őt a pamlaghoz, ő maga szemben vele egy székre ült.

Zsuzsi elmondta, miért jött, kérve kérte, legyen segítségére, hogy a császár elé mehessen. Az adjutáns mindent ígért, mindenre ajánlkozott, kérte a leányt, legyen szíves később jönni, addig majd beszél a többi tisztekkel, megtesz mindent, amit lehet.

Ha a víz színén halállal küzdő ember támpontot érez lábai alatt, nem érezhet nagyobb gyönyört, mint a minőt ő érzett az adjutáns szavai alatt!

Hazament, pihenni akart, de nem tudott, pedig lankadt, reszkető testének nagy szüksége lett volna reá. Nem volt nyugta, kiment a szabadba, mindenütt járt, hol gyanítható, hogy a foglyok szolgájával⁶¹ találkozhat. Ismét hazament, íráshoz fogott, leírta bátyjának mai küzdelmeit, arra, hogy hát az csak remény, amit neki az auditor⁶² nyújtott, nem is gondolt, képzeletben már látta, miképp fog ő a fivérével hazamenni.

Most a várba ment, bátran, kémlelve haladt végig az első, második udvaron, midőn a harmadikba ért tüszkölést hallott, arra tekint és látja, amint a foglyok szolgája egy oszlop mögé vonul. Ő is arra ment, odasúrlódott a szolgához, és ezalatt másfelé tekintve átadta neki a levelet, és azután egyenesen az adjutánshoz ment. Odaérve az adjutáns részvevőleg adta tudtára hasztalan fáradozását, úgymond:

– A városi urak oly kevéssé akarják öfelségét terhelni, amint csak lehet. A tisztikar meg ez ügyben Braunhoff exellentiaja nélkül bele nem folyhat. Így bár sajnálattal, kénytelen vagyok önt kérni, hogy amíg öfelsége meg nem érkezik, méltóztassék nyugodtan lenni.

Mit tudott hát a leány egyebet tenni, mint ezen szívességet is megköszönni és továbbmenni.

Úgy ment az utcán, mint ébren álmodozó, nem látott, nem hallott, csak midőn elhaladt a Körös hídján, letekintett a folyóba s látta, mint verdesik egymást a habok, úgy érezte, mintha számára sehol sem volna jobb hely, mint ezen habok alatt. Megrázódott, mert hiszen ő nem azért jött ide, hogy gyáván elvessen, hanem, hogy Miklós sorsán enyhítsen, hisz még tegnap mondotta fivére:

60. komornok = komornyik, inas.

61. foglyok szolgája = börtönszolga, ő hozta ki a börtönből és továbbította a rabok leveleit, üzeneteit.

62. auditor = hadbíró, (vizsgáló)bíró.

– Csakhogy itt vagy! Fellépted által legalább annyit fogsz kieszközölni, hogy ügyemet felveszik és tudni fogom, mi vár reám. Hidd el jó Zsuzsim, már azt hittem, hogy mindnyájan megfélejtkeztetek rólam, oly hosszú volt az idő, mióta láttalak. Ezek a hadbírák itt hagyják az embert rothadni, azt sem kérdik, miért van itt.

És ő gyáván hajoljon meg a küzdelmek előtt? Nem, azt nem teszi, ha veszni kell, vesszen el úgy, hogy általa fivérének s családjának haszna legyen.

Mily éjt töltött, mily borzalmas hosszú éj volt az?! Agyában egyik gondolat a másikat üldözte! Kettőt ütött a torony órája, és ő álomra nem is gondolt. Végre, hogy szünnék a láz, mely orkánként dúlt belsejében, kiment az udvarra, itt a csillagos ég alatt, amint a hűvös szellő forró halántékait verdeste, jobban érezte magát, s keblében a vallás szikrája éledt fel. Feltekintett, s összetett kézzel kérte a mindenhatót, könyörüljön rajta és szabadítsa ki fivérélt.

Reggel 6 órakor Braunhoffhoz ment, hol már mindenki talpon volt, a generálisné fel- s alá futkosott. A császárt, kinek épp a kapu alatt kellett elmennie, minden percben várták. Végre porfelleg emelkedett az utcán, a generális 13 éves fia örömmel szaladt Zsuzsihoz jelenteni, hogy jön a császár, s azzal az apja is, ki bizonyára kisegíti őt a bajból. A generálisné is biztatta, legyen csak nyugodt, de ez csakhamar hírt kapott a férjétől, hogy ez csak estére jön haza. Most tehát azt ajánlá a leánynak, hogy folyamodványát ott adja át, hol a császárt elérheti. Ajánlották ezt mások is, de ő erre gondolni sem akart, míg be nem látta, hogy vagy végképp visszavonulnia, vagy a nép közé vegyülnie kell. Azt mondták, hogy a császár a püspöki lakból, ahol megszállott, egyenesen a várba fog menni, oda sietett hát gyalogolva másfél órát hasztalan, mert a császárt itt csak estére várták. Hová forduljon hát? De minek mindazt elmondani, hol járt, mint tévedt el az általa ismeretlen utcákban. 4 órakor találkozott a kis Braunhoffal, ki most is nyájasan szaladt feléje és biztatá, hogy csak menjen a püspöki lakba, hogy a császár 5 órakor ott fog ebédelni, és hogy Grünhe generális – katonai főparancsnok – rosszul érezvén magát ott pihen, iparkodjék hát vele beszélni, míg a császár jön.

Oda iparkodott hát Zsuzsi, s amint odajött, azonnal tudakolá Grünhe lakosztályát. Pompás szőnyeggel fedett, finom virágokkal ékített lépcsőre mutattak, a lépcső alján két szuronyos katona állott.

Amint felmenni akart rajta, a katonák leeresztették a szuronyukat mondván:

– Nem szabad!

– Engemet Grünhe öxellentíja hivat. Ezen szavakkal átugrotta a szuronyt. Háromszor ismétlődött ily jelenet a lépcsőn, s végre egy mesésen ékített csarnokba lépett, e csarnokban cifrábbnál cifrább urak állottak, s midőn meglátták a leányt, bámulva néztek rá, ki meglepetésében megállott, és aztán ahhoz, kinek mellén legtöbb érdemjel csillogott, közeledett ezen szavakkal:

– Szabad esedeznem, méltóztatnék engem Grünhe öxellentíjához vezetni.

És választ sem várva karját az előtte álló férfiú karjába fűzte, és emez austriai udvariassággal meghajtva magát tovahaladt vele folyosóról folyosóra.

Midőn a lakosztályba értek, a komornok mélyen meghajtotta magát a férjfiú előtt és szó nélkül ajtót nyitott előtte. Hogy ki volt ez az úr, a lány sohasem tudta meg.

Grünhe, ki pamlagon heverészett, előzékenyen fogadta őt és meghallgatta Zsuzsi kérelmét. S minthogy a városi urak rendeletét Grünhe nem akarta megbontani, és vesztetni való idő nem volt, tehát a két úr azt tanácsolta Zsuzsinak, hogy a folyamodványt ott adja át, hol először lépte át a szuronyt.

Csakhogymost már Zsuzsi, ki reggel óta se nem evett, se nem ivott és folyton talpon volt, fogyni érezte erejét, csak lassan tudott előrehaladni. A lépcsőre érve nem egy, de két férfinak kellett őt támogatni, lent széket és vizet hoztak számára, és ekkor hangzott el az udvaron egybegyűlt hivatalnokok ajkán az éljen.

A császár kocsija előrobogott. Elöl jött a császár, utána Albrecht herceg, ezután Braunhoff, Szimsen generálisok és több nagyurak.

Zsuzsi a lépcsőhöz vánszorgott és alig érthető hangon, remegve mondá:

– Kegyelem, Felső! Kegyelem!

A császár megállott, könyörteljesen nézett az előtte térdelőre, átvette a folyamodványt és Albrecht hercegnek átadva azt, a távolabb állók által is érthetően mondá:

– Akármit kér, adassék meg neki!

Az elkínzott lánnyal egyet fordult a világ és eszméletét veszti. Midőnmagához tért, külön szobában egy karosszékben találta magát, szemben vele egy feketébe öltözött férfi állott és üterét nézte. Még két férfi volt jelen, s mindhárman a legnagyobb részvétellel, tisztelettel viseltettek iránta. A fekete frakkú vigasztalta, hogy bizzon minden jót, hisz mindnyájuk szeme láttára, fülük hallatára mondott kegyelmet öfelsége, és azzal bocsánatot kért, hogy most elhagyja. A mellette maradt két férfitől hallotta, hogy ez a császár orvosa, s ennek rendeletéből volt itt, és most jelenteni ment öfelségének, hogy jobban lett.

Ezután a tisztikarból jött egy őrnagy meg egy szolgaféle nagy jegyzőkönyvvel, kikérdezte Zsuzsit hova való, mily vádak vannak emelve fivére ellen. Zsuzsi azt sem tudta, mit feleljen, nehogy még nagyobb bajba hozza fivérét, inkább hallgatott.

Az őrnagy biztatta, ő is hallotta a megkegyelmezést. Az őrnagy után jött a polgári főtörvényszéktől gróf Zichy irodájából egy hivatalnok, az előbbihez hasonló jegyzőkönyvvel, az már jobban vallatta, úgymond: ezt a törvény követeli. Ez is hallotta a megkegyelmezést, ez is biztatta a leányt, ki csak remegett, mert hát ez ugyanaz a Zichy volt, ki az oroszok bejövetelekor a várostól követelte Miklóst Nyíregyházán, ki már akkor főbe akarta őt lővetni. Mi lesz hát most? Töprengett a leány, ha Zichy megtudja, kit kegyelmezett meg a császár.

A császár orvosa folytonosan ott időzött, s az emeletről két izben jött le egy komorok is, így szólt az orvoshoz:

– Ő cs. k. felsége kérdezteti, hogy van a kisasszony? És emez hálatelti szívvél gondolá:

– A császár érdekelve van, ez jó jel. Ez reményt nyújtott neki!

Nyolc óra lehetett, midőnm hazajött, hol már régen várt reá a foglyok egyik szolgája, általa Miklósnak csak annyit írt: A császár megkegyelmezett, ha Isten úgy akarja, együtt megyünk haza.

Másnap reggel levelet kapott a fivérétől. Nem volt az egyéb, mint a hála és szeretet ömlengése... Pontban 9-kor a várban, az irodában szemben állott azon férfitől, ki pár nap előtt annyi részvétellel volt iránta, most azonban ennek arcából nem olvashatótt ki egyebet, mint hadbírói szigort. Zsuzsi megértette őt, látván, hogy két hadnagy is jelen van. Kérdést tett fivére ügyében, de erre csak annyi választ kapott, hogy ez ügyben parancs az irodához nem érkezett, így várnia kell, míg Braunhoff Debrecenből visszajön.

Miklóssal tovább egy óránál időzött, hogy mit mondtak egymásnak, miről beszéltek, azt az Isten tudja, de annyi bizonyos, hogy midőnm Zsuzsi hazajött, meg volt győződve, hogy testvérbátyja szeretete iránta nem kisebb az övénel.

Braunhoff generálisnál harmadnapra, azaz június 21-én⁶³ reggeli órákban jelentkezett, s azon kérdésére, remélheti-e, hogy bátyja a megkegyelmezés folytán vele utazik haza, Braunhoff ennyit válaszolt:

– Ha a vádak, melyekkel terhelve van nem nagyok, akkor igen.

– Őfelségének minden feltétel nélkül méltóztatott őt megkegyelmezni – válaszolt a leány.

Braunhoff ráncba szedte homlokát:

– Várjon pár napig, azalatt átnézem az ügyét.

A leány remegve távozott, s azonnal írt a fivérének, amire a szolga ily nemű választ hozott:

– Ne félj, édes jó Zsuzsim, ha egy ideig itt tartanak is, de erejük meg van törve, neked jogodban áll kibocsáttatásomat követelni. Szükség esetén megmondhatod, hogy újra mégy őfelsége elé.

Harmadnapra ismét ment Braunhoff főparancsnokhoz, s midőn irodájába lépett, ez oly átható tekintetet vetett rá, mintha szívének minden érzését, agyának minden gondolatát ki akarná fürkészni.

– Mit mond ön, ha bátyja szabadul vállal hivatalt? – ily szavakkal fordult feléje Braunhoff.

– Amennyire őt ismerem, alig hiszem.

– Úgy, és miért nem?

– Mert fivérem gyermekkorától ragaszkodott a szabad élethez.

– Hm, hát a hivatalnok nem szabad?

– Ez le van kötve.

– Ha jól értesültem, János bátyja most is hivatalban van.

– Óh, az egészen más, ez gyermekkorától annak képződött.

– Úgy? – Most még élesebben nézett a lányra, elfordult, íróasztalához lépett, ott keresgélt, ismét visszajött, megállott a leány előtt és még fenyegetőbben mondta:

– Menjen ön a várba, a hadbíró értesülve van, beszéljen a bátyjával, mondja meg neki, hogy milyen hivatalt várhat. Onnét visszavárom önt. Adiő. Ajánlom magamat.

Még aznap délelőtt, porlepetten, az izzadtságtól elborítva jelentkezett a főparancsnoknál.

– Nos, mi hírt hoz? Ezen szavakkal lett fogadva, és emez válaszolt:

– Bátyám legmélyebb alázattal köszöni a kitüntetését, de...

– Nos, de..., mi tovább?!

– El nem fogadhatja! Egy lépéssel közelebb jött, nagyot toppantott a lábával, aztán dörgő hangon mondta:

– És miért nem?

– Bocsánat exellentiad, hogy bátor vagyok esedezni, méltóztassék fivéremet őfelsége megkegyelmezése folytán családjának minden kötelezettség nélkül visszaadni.

– És ezt ön kéri? Vagy azt hiszi, nincs tudva előttem tette? Ön? Ha férfi volna – mormogá.

Zsuzsi megdermedni érezte tagjait gondolván:

– Hát csakugyan be lett jelentve? – és ezalatt fájó érzés lengte át egész lényét. Sze-meit lesüté, mégis látta, a parancsnok átható tekintete mint tapad oda az arcára. Erre

63. 1852-ben.

erőszakkal felocsúdva nyugodt hangon válaszolt. (Emlékeim régi irata szerint híven van írva. Az író.⁶⁴)

– Nem értem excellentiádat.

– Nem?! Birja rá testvérét, hogy vállaljon hivatalt. Isten vele! Ajánlom magam...

Braunhoff még aznap személyesen ment a várba maga elé hívatta Miklóst, hosszú ideig faggatta, s mindenképpen meg akarta őt nyerni az akkori kormány részére, és tetszésére bízni a minisztériumnál vagy a vidéken akar-e hivatalt vállalni.

Miklós állhatatos maradt, és Zsuzsi hazautazott egyedül...

[13. füzet, 198–201. oldal]

Az anyja megfogadva a városiak tanácsát, elment Munkácsra Zsuzsi leányával augusztus 2-án⁶⁵... Munkácsra érve megtudták, hogy a császár Beregszászon fogad, itt csak vadászatra várják. Visszamentek tehát Beregszászra, hol az – úgynevezett – audientia, vajh' mily különös volt!

A megyeháza tanácstermében (amint mondvá volt), 300 kérelmező négyszögbe sarokban volt állítva úgy, hogy csakis a mellékajton lehetett áttörni a sorokon. Erről jött be a császár, jobbjobban rántott csirkecombot tartva, egyet harapott belé, s aztán ellökte magától, arra sem ügyelve, hová esett az. A császárt követte négy katonatiszt, nyitva hagyva az ajtót maga után, melyen át nagy, magas faládát lehetett látni.

Benczúr Sámuelné a leányával ez ajtóval szemben állott, a kérelmezők első sorában. Zsuzsi egy lépést tett a közeledő császár felé, s ajkai szólásra nyitlak meg, azonban a császár közbeveté:

– Jó, jó, majd meglátjuk, majd teszünk.

Zsuzsi anyja kezét érezte a vállán. Megfordult, s bámulva látta, hogyan nevet anyja szeme tüzes karikákat vetve szét a teremben, mialatt ajkát zsebkendőjébe rejté, nehogy hangosan nevéssen a látottak felett.

Császár elfordulva Zsuzsitól két kézzel szedte a kérvényeket, és vállán átnyújtotta azokat a mögötte álló tisztnek, ez ugyanúgy a másiknak, harmadiknak, negyediknek, és az ajtóban álló ötödik tiszt egytől-egyig a faládába dobta az összes kérvényeket. Az összes művelet alig tartott néhány percig.

A császár kiment a teremből, s a sokaság zúgni kezdett. Mély gyászba öltözött, szép, fiatal nő ledobta magát egy kerevetre, és hangosan kacagott. Eötvös Tamásnének mondták őt Naményból⁶⁶. Férje Kufsteinben volt elzárva, s a szerencsétlen asszony nevetett elkeseredettségében.

– Hát ezért jöttem én ide? No, ez érdemes volt. Ha a nagy-váradí audientia is így ment végbe, hát csak szerencse ránk nézve, hogy oda be nem jutottál – szól leányához.

Sokan találgatták, mi történik majd az iratokkal, megégetik vagy letárgyalják. Mások meg sajnálkoztak a császár felett, kinek még csak jóllakásra sincs érkezése.

A Beregszászon átadott folyamodványt Benczúr Sámuelné egy év múlva kapta meg avval a végzéssel, hogy mindaddig, míg a fia elleni vádak nincsenek átnézve, nyugodtan legyen...

64. Utalás a már korábban említett naplóra.

65. 1852-ben.

66. Vásárosnamény.

[13. füzet, 209–213. oldal]

Miklóst '53 évvégén többször vallatta a haditörvényszék teljes szigorával, és ő itt is letéve a kezét a két égő gyertya közt álló bibliára, minden vallatásra csak ennyit felet:

– Egyre jön, ha tettem is, meg vagyok kegyelmezve, s én szabadságomat kérem.

Ezalatt Zsuzsánna folytonosan levelezett Kis Lajos ágenssel, több folyamodványt írt Albrecht főherceghez. '54-ben, farsang utolsó napján, egy általa fogalmazott kérvényt küldtek le Budáról a nyíregyházi szolgabírói hivatalhoz. E folyamodványban Zsuzsánna vakmerősége tetőpontra emelkedett, s követelés lengte át az egész kérvényt.

A végzés ezen szavakból állott: Azon a napon, melyen a kérelmező visszakapja folyamodványát, nem lesz több oka a panaszra, mert bátítja azon perctől szabad.

Úgy is volt! Miklós még aznap, egész Nyíregyháza örömeire hazajött, s elmondá aznap reggeli élményeit, úgymond: Felébredésemkor a legnagyobb nyugtalanság vett rajtam erőt. Hét órakor belépett a zárnok, és felszólított: hozzam magamat rendbe, mert 8 órakor le kell mennem az udvarra, hol az itt állomásozó összes katonaság előtt lesz felolvasva elítéltetésem, és...

– És – vágtam a szavába – mire ítélnék?

A zárnok mosolygott:

– Aki évek előtt golyóra volt ítélve, az mostanában csak sinórt⁶⁷ kaphat. De ne tartson semmitől, önnél azt végrehajtaniok nem szabad, így mondta azt fülem hallatára maga a hadbíró, észre nem véve jelenlétemet.

– Már jóval nyolc óra előtt dobpergés, a katonaság sorakozása hallatszott az első udvar felől. S ekkor jött értem a zárnok. Leérve az udvarra, a lépcső alján két hadnagy, két őrmester, két tizedes és hat közlegény vett át a zárnoktól. A hadnagyok előre mentek, az őrmesterek és tizedesek jobbra-balra mellettem, utánam meg a közlegények mind kivont karddal.

Az első udvarban már ekkor több sarokban, háromszögben állott a katonaság. Én e háromszög üregébe vezettetém, oly formán, hogy most már a két hadnagy állott mögöttem, jobbra, balra az őrmesterek és tizedesek, előttem pedig a közlegények.

Mi tagadás benne! Bizony nem éreztem jól magamat, annál is inkább, mert amint elhelyezkedtünk, a templom tornyára szállott egy varjú, és teljes erejéből krákogni kezdett. Ismét megszólalt a dob, pergése alatt a második udvarból szemben az előttem álló közlegényekkel lovon ülve jött az egész haditörvényszék. Valóságos láz fogott el, mikor megláttam a hadbírák élén Braunhoff tábornokot. A közlegények jobbra-balra sorakoztak a tizedes mellé, és ugyanaz a hadbíró, mely eddig vallatni szokott, kivállott a sorból, és vagy tíz lépésre szemben velem megállott, és szétbontva egy iratot felolvasta elítéltetésemet kötél általi halálra. Aztán, mintha gyönyörködni akarna kinomon, elhallgatott. Kis szünet múlva más írást vett elő, és ebből felolvasta a császár általi megkegyelmeztetésemet. Erre aztán a törvényszék visszatért a második udvarba. A katonaság dobpergés közt szétozlott, és én – úgy amint jöttem – visszakísértetem a börtönömhöz vezető lépcsőig, s itt átadtak a zárnoknak. Ki is sürgetett, hogy siessek elbúcsúzni fogolytársaimtól, mivel itt most már csak fél órát szabad időznöm.

67. sinór = zsinór, kötél.

Nem is kellett engem erre inteni, úgy mentem felfelé a lépcsőn, hogy négyet is átugrottam egyszerre. A zárnok jó fizetésre számítva előre rendelt fogatot. Kezet szorítva fogolytársaimmal siettem Molnáréknak, úgymint Ungerének is megköszönni irántami jóságukat, s ajánlva jószívűségükbe fogolytársaimat iparkodtam hazafelé. A városhoz közeledve feltűnt, hogy a Bundi kocsmában⁶⁸ az éjfélnek dacára még mindig világosság volt. Odaérve többre jöttek ki az ajtón megéjenezve hazajöveteletem és szerencsés szabadulásomat.

Úgy látszik, itt a nép most is szeret engemet, adja Isten, hogy hasznára lehessenek!

68. Bundi = A város 1829-ben vette meg azt a „szegletportát”, amelyik a mai Rákóczi utcára, keleti homlokzatával a Búza piacra (térre) néz. Közéleben állt egy városi malom, ezért itt a város kocsmát, fogadót nyitott és adott bérbe. Talán első bérlője nevét viselte 1926. évi bezárásáig. Attól kezdve az Árok utcáig terjedő hatalmas telek a városgazdaság belvárosi telepe. Az 1970-es években a tér rendezésekor teljes hosszában beépítették lakásokkal. A múlt század második felében a Csillag vendéglő nevet is viselte. Margócsy József közlése.